

Inv. arch. Van Deventer Gasthuis 1663 - 1810

DE ARCHIEVEN VAN DE KLEINE GASTHUIZEN IN DEN BOSCH

1302 - 1811

DEEL III EN DEEL IV

Catersgasthuis - Meelmansgasthuis

door

drs. H.R. Wolf

Archief Godshuizen
Centraal Bureau Godshuizen
Muntelbolwerk 1
den Bosch
maart/mei 1987

Voor u ligt het eerste deel van een zesdelige inventaris van het Fonds Particuliere Gasthuizen die drs. H.R. Wolf in de jaren 1982 - 1984 heeft vervaardigd. In deze periode verving hij mij als archivaris van de Godshuizen. Het ligt in de bedoeling deze zes delen in 1987 - 1988 uit te brengen.

De tekst is met behulp van een tekstverwerkingsprogramma Wordperfect en de PC Olivetti M24 door Jos Smeur, sedert juni 1986 werkzaam op het Archief van de Godshuizen, opnieuw uitgetypt. Verder is er aan de oorspronkelijke tekst niets veranderd, alleen werd de voorkeurs-spelling zoals aangegeven in het z.g. groene boekje gebruikt.

dr. A.C.M. Kappelhof
Archivaris Godshuizen

voorwoord

Tussen 1345 en 1651 zijn meer dan dertig particuliere gasthuizen gesticht, die ten doel hadden arme, en later vooral bejaarde stadgenoten een onderdak te verschaffen. Op enkele uitzonderingen na zijn de stichtingen, die in 1811 nog bestonden, opgeheven; hun archieven en fondsen zijn samengevoegd en onder het beheer gekomen van de Regenten/het Bestuur van de Bossche Godshuizen.

In dit en de volgende delen zijn de archieven van de particuliere gasthuizen, voorzover ze zich in het archief van de Godshuizen bevinden, beschreven. Het fonds telt 19 inventarissen van 26 oorspronkelijk zelfstandige stichtingen. In de achttiende en begin negentiende eeuw hebben zich een aantal fusies voltrokken, reden waarom een aantal verzamelinventarissen van node was. De aanwezigheid in het archief van de Godshuizen is niet het enige criterium op grond waarvan een fondsbeschrijving voor de hand lag; als particuliere stichtingen onderscheiden deze instellingen zich van de in oorsprong religieuze stichtingen, de blokken, brandweer en wijkgerichte zorg, en Reinier van Arkel, het Zinnelooshuis. 1)

De particuliere gasthuizen, wier archief zich niet in het archief van de Godshuizen bevindt, zijn het Heymsgasthuis (Gemeente-archief Vught) en het Loyers- of Kujstengasthuis (Gemeente-archief 's-Hertogenbosch).²

Van het vijftal fundaties, dat Coopmans in zijn dissertatie³) niet heeft weten te achterhalen, zijn die van Arnold Croys en Jan Croyers nog steeds obscuur, is van het Van-de Wielsgasthuis geen archief bewaard, is het Van-Herpengasthuis opgegaan in het Catersgasthuis en het Van-de-Heuvelgasthuis synoniem met het Agnes-van-den-Broecksgasthuis. 4)

Niet bij Coopmans genoemd zijn: een tweede Heymsgasthuis op de windmolenberg⁵). het Sint-Maartensgasthuis, dat in 1811 nog bestond, maar nadien voorzover bekend, in anonimiteit is ondergegaan en de fundatie Aleyda van Berkel, waarvan zich nog een omslag in het negentiende eeuwse archief van de Godshuizen bevindt⁶).

De archieven van de volgende gasthuizen zijn in deze volgorde in de fondsinventaris opgenomen:

- Het Sint-Anthoniusgasthuis, gesticht 1361, (vrouwen);
- Het Van-de Avenne-gasthuis, gesticht 1396, (mannen);
- Het Brantsgasthuis, gesticht 1465 gecombineerd met het
- Heerengasthuis, gesticht 1459, (vrouwen);
- Het Agnes-van-den-Broeckgasthuis, gesticht 1496, (vrouwen);
- Het Gijsbert-van-den-Broeckgasthuis, gesticht 1464, gecombineerd met het Jan-van-Sambeeckgasthuis, gesticht 1612, met het Jan-Moonsgasthuis, gesticht 1400, met het Jacob-Uytter Oisterwijckgasthuis, gesticht 1408, en met het Gerard-de-Weertgasthuis, gesticht voor 1523 of 1528;
- Het Catersgasthuis, gesticht als Van-Herpengasthuis in 1449, (vrouwen);
- Het Van-Deventergasthuis, gesticht 1514, (mannen);
- Het Sint-Eloysgasthuis, gesticht 1394, (vrouwen);
- Het Van-Griensveengasthuis, gesticht 1651, (beide);
- Het Hamersgasthuis, gesticht 1582, (vrouwen);
- Het Keijtsgasthuis, gesticht 1393, (vrouwen);
- Het Meelmansgasthuis, gesticht 1400, (mannen);
- De Van-Mierdengasthuizen, gesticht 1403, (beide geslachten);

vrouwen;

- Het Neijnselsgasthuis, gesticht 1345, voor vrouwen;
- Het Oomsgasthuis, gesticht 1524, voor vrouwen;
- Het Schildersgasthuis, gesticht 1500, voor vrouwen;
- Het Smitsgasthuis, gesticht 1420, voor mannen, gecombineerd met het Berwoutsgasthuis, gesticht 1477, ook voor mannen;
- Het Spijkersgasthuis, gesticht 1443, voor vrouwen;
- Het Ulemansgasthuis, gesticht 1400, voor vrouwen.

Zonder de hulp van collegae, onder wie ik met name A. Kappelhof archivaris van de Godshuizen wil noemen, was de zware bevalling van deze lijvige inventaris nog veel problematischer geweest.

Onmogelijk in het tijdsbestek, dat mij op de Godshuizen is toegemeten, had ik dit project kunnen voltooien zonder het unieke voorwerk, dat de heer A. Bergmans, medewerker van het archief in w.s.w.-verband, heeft verricht. Zelden zal het archiefwezen hebben kunnen profiteren van de inzet, volharding, nauwkeurigheid en kwaliteit als het archief van de Godshuizen van deze autodidact. Het is passend en billijk hem eenmaal, nu hij vervroegd uitgetreden is, uit de door hemzelf gewenste anonimiteit naar voren te halen, Fons bedankt!

drs. H.R. Wolf, waarnemend archivaris
december 1983

Noten bij het voorwoord

1. J.P.A. Coopmans, De rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch vóór 1629 (Tilburg, 1964) hoofdstuk II en III, paragraaf 2.
2. Het Heymsgasthuis is ten tijde van het beleg van 's-Hertogenbosch verhuisd van de Vughterdijk naar Vught, waar het als zelfstandige stichting heeft voortbestaan tot 1884. Tot 1965 vormde het een afzonderlijk fonds onder het Burgerlijk Armbestuur van Vught, terwijl het nu onder B. en W. ressorteert. (vriendelijke mededeling van mevrouw V. de Kort, archivaris van de gemeente Vught).
3. Coopmans, Godshuizen vóór 1629 27-28 en noot 78.
4. Zie het bijzondere deel van de inleiding betreffende het Caters- en Agnes van den Broeckgasthuis.
5. Archief Godshuizen (A.G.). Archief Tafel van de Heilige Geest, regist 1105.
6. A.G. Groene Reeks nr. 1860.

Inleiding

Deze inleiding valt in twee stukken uiteen. In de eerste plaats een inleiding op het fonds der particuliere gasthuizen, in de tweede plaats een afzonderlijke inleiding op de afzonderlijke stichtingen. Het algemene gedeelte kent de structuur van de `klassieke` inleiding op een archiefinventaris: geschiedenis van de instellingen met nadruk op bestuur en ingrijpen van de overheid, afgesloten met een paragraaf over de opheffing welke gebeurtenis in tegenstelling tot de oprichting voor alle gasthuizen vrijwel gelijktijdig plaatsvond (de oprichting komt dan ook in het bijzondere gedeelte aan de orde); geschiedenis van de archieven; verantwoording van de inventarisatie.

Het bijzondere gedeelte behandelt per gasthuis de oprichting en opheffing, de ligging, het bestuur, de bestemming en eventueel specifika ten aanzien van het archief.

Algemeen gedeelte

1.1. De geschiedenis der gasthuizen

Alle in deze fondsinventaris beschreven archieven betreffen particuliere stichtingen. Op twee na zijn ze bij testamentaire beschikking in het leven geroepen. 1) Vermogende poorters poogden hun zieleheil te waarborgen door middel van een vermogensafzondering ten behoeve van hun minder bedeelde medeburgers. De vermogensafzondering bestond in de eerste plaats uit een huis of de opdracht aan de executeurs-testamentair een huis te kopen- (de primaire dotatie) en een aantal renten, cijzen, pachten of hoeven, die voor het onderhoud van de begunstigten en de kosten van het bestuur bestemd waren (secondaire dotatie). 2) Bij of krachtens het testament of de fundatieakte bepaalden de stichters het aantal en het geslacht van de begunstigten. Vaak vinden we tevens bepalingen betreffende een minimumleeftijd, de graad van familieverbandschap met de stichters, de woonstraat en de graad van armoede.

Daarnaast werd bij of krachtens deze documenten toezicht en bestuur geregeld. Toezicht werd na het overlijden van de stichters in het algemeen in eerste instantie door de executeurs-testamentair uitgeoefend. Na hun overlijden werden familieleden, buurtgenoten of gekwalificeerde burgers hiermee belast. Onder deze laatsten vinden we veelal hoge geestelijke functionarissen, zoals de deken van het kapittel van de St. Jan, de pastoor van het Groot Begijnhof of prioren van kloosters, regenten van de Tafel van de Heilige Geest of van het Groot Gasthuis en last but not least bestuurders van de stad. Enigzins paradoxaal gezien het voorgaande zijn de veelvuldig in stichtingsakten voorkomende bepalingen, die inhouden dat het bestuur van de gasthuizen een zaak van de maatschappij is, waarin de overheid als zodanig geen zeggenschap bezat. 2)

Slechts de stichter van het Van-de-Avenue-gasthuis gaf de schepenen het recht in te grijpen, wanneer de provisoren tekortschoten bij de aanvulling van hun college. 3) In 1795 hebben de schepenen daadwerkelijk van dit recht gebruik gemaakt. 4) De stichteres van het Hamersgasthuis vroeg in 1570 toestemming aan de hertog van Brabant (Philips II) voor de oprichting van het gasthuis. 5) Een bijzondere positie nam tenslotte het Catersgasthuis in; dit huis werd bestuurd door de blokmeesters van het Hinthamereind, de 'middenklasse' van de wijk. 6) Na de reductie van 's -Hertogenbosch werden de bestuurders van kerkelijke signatuur vervangen door een generaliteitsfunctionaris, de rentmeester van de episcopale en andere geestelijke goederen in Stad en Meierij van Den Bosch.

Het dagelijks bestuur over de gasthuizen werd uitgeoefend door een of meerdere rentmeesters. In enkele gevallen vinden we bepalingen betreffende hun aanstelling: door en uit de burens, door de provisoren uit de burens, een of meerdere blokmeesters; gedurende een of drie jaar. In de meeste gevallen is in de loop der eeuwen niet meer de hand gehouden aan deze bepalingen; in de praktijk bleek een rentmeester gedurende een groot aantal jaren het beste te voldoen. 7)

Bij enkel gasthuizen is tenslotte sprake geweest van een derde bestuursniveau; een der bewoners of bewoonsters beschikte over van de rentmeester gedelegeerde bevoegdheden. 8) Het is niet uitgesloten, dat ook de andere gasthuizen een dergelijke, maar dan informele delegatie kenden. Oorspronkelijk bestond er in tegenstelling tot de situatie van de in kerkelijk verband ontstane gasthuizen (de loca religiosa, zoals het Groot-Gasthuis) bij deze loca profana geen superintendentie van de kerkelijke of burgerlijke overheid. 9)

Ondanks de aanwezigheid van burgerlijke functionarissen in de besturen treffen we eerst vlak vóór

1600 een eerste vermelding van toezicht op een gasthuis door het stadsbestuur als zodanig; in 1598 werd de rekening van het Sint-Eloysgasthuis door drie commissarissen bij de drie leden der voorsz. stad daartoe gecommiteerd' afgehoord. 10) Een decennium later vond een eerste aanzet plaats tot systematische controle op het financieel beheer, toen in opdracht van stadsresident Jacob van Balen de stadssecretaris Gerard van den Velden en notaris Geerlingh Ruijsch visitatiebezoeken aflegden aan de archieven van een aantal fundaties, waarbij ze aantekening maakten van de aanwezige rekeningen, de verantwoordelijke rentmeesters en de toegepaste controle. 11) Welke gevolgen deze visitatie had, weten we niet. Wel zien we, dat in het volgende decennium de greep van het stadsbestuur op de particuliere gasthuizen snel toeneemt: in 1614 neemt de magistraat het beheer over van het Deventergasthuis over, daar de administratie ten gevolge van wanbeheer van de provisors in ongerede was geraakt. In hetzelfde jaar weet de magistraat de provisors een overzicht van vermogen en bronnen van inkomsten te ontwingen, welk succes slechts een slap aftreksel was van de ten gevolge van felle tegenstand ingetrokken plannen de provisors te dwingen een duplicaat van hun rekeningen op eigen kosten ten stadhuize te deponeren. 12)

In de volgende tientallen jaren slaagt de magistraat geleidelijk aan wel in dit streven: de inhoud van het 'fonds afgehoorde rekeningen' in het Gemeente Archief van 's-Hertogenbosch getuigt hiervan. Een legale basis ontbreekt vooralsnog: het toezicht door de stad lijkt gebaseerd te zijn op het provisorschap van een der schepenen over een gasthuis. Hierbij dient wel te worden opgemerkt, dat de regenten van het Groot-Gasthuis en de Tafel van de Heilige Geest na de reductie van de stad qualitate qua lid van de magistraat waren. 13)

De hier geschetste ontwikkeling geeft uiting aan een gewijzigde opvatting betreffende de relatie tussen Burgerlijke overheid en de particuliere fundaties: niet meer de bepalingen van de stichter, maar het belang van een financieel gezonde zorg is het hoofdthema geworden. Ook in de kringen van de provisors dringt het nieuwe motief door: een aanwijzing hiervoor is de betiteling 'opperprovisoren van alle laïcale en pieuse fundatien' uit 1618. 14)

De reductie van 's-Hertogenbosch onder de Generaliteit van de Republiek heeft deze ontwikkeling versterkt. In 1673 bepaalden Hare Hoogmogenden, dat 'het zal staan tot laste van den president ende den oudsten raad dat alle openstaande rekeningen (d.i. nog niet afgehoord, hrw.) zoo van de stad als van gasthuize, godshuize, kerken en fundaties binnen de voorsz. stad op haare behoorlijke tijd worden geëxamineert en afgedaan (...) de sloten gezuivert'. 15)

Ging hier de verantwoordelijkheid nog niet verder dan toezicht op het plaatsvinden van de controle, twaalf jaar later bepaalde de Staten-Generaal, dat een dubbel-exemplaar van de rekeningen ten stadhuize bwaart moest worden. 16)

In 1711 bepaalde de magistraat, dat ook de bijlagen bij de rekening meegezonden moesten worden, 17) en in 1734 treffen we de mededeling aan, dat de duplicaten en de rekeningbewijzen in speciale loketten zijn geplaatst. 18) De uitvoering van deze ordonnaties, en dus het effectief toezicht van het stadsbestuur op het beheer over de gasthuizen, leverde echter de nodige problemen op. De herhaalde aansporingen en preciseringen op het punt van deponering van duplicaten doen vermoeden, dat een aantal provisors niet zulke volgzaam onderdanen zijn. 19) Een pikant detail is, dat de regentschappen van het Groot-Gasthuis in zijn kwaliteit van provisor over het Hamersgasthuis een voorkeursbehandeling in dezen nastreefde. 20)

Blijkens een notitie van stadsresident Mobachius Quaet uit 1763 blijven drie gasthuizen geheel buiten de bevoegdheid van de stad: het Schildersgasthuis, dat bestuurd wordt door de rentmeester over de episcopale en andere geestelijke goederen en door de provisors van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, het Spijkersgasthuis, bestuurd door de genoemde rentmeester en het Catersgasthuis, dat door de blokmeesters van het Hinthamereind wordt bestuurd. 21)

Niet alleen de financiële controle, doch ook andere aspecten van het particuliere gasthuiswezen geraken onder de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur. In 1684 werd bijvoorbeeld bepaald, dat aan de voorgevel van de panden een bord moest worden aangebracht, waarop de naam van de stichter(-es) en het aantal bewoners vermeld moest worden. 22) De fusies, die in de achttiende eeuw plaatsvonden, hadden de toestemming van de provisors nodig. 23) Belangrijker was de ordre en reglement op het doen der reekeningen van de middelen en inkomsten dezer stad 's-Hertogenbosch, mitsgaders van de Godshuizen en pieuse fundaties'. 24) In dit reglement, dat de bedoeling had het stadsbestuur inzicht te verschaffen in de omvang en de financiële positie van het gasthuiswezen, werd de procedure voorgeschreven, die de rentmeesters behoorden te volgen, wanneer ze hun rekeningen verplicht lieten controleren op het stadhuize.

De belangrijkste artikelen zijn als volgt te parafaseren:

art. 1.

De rentmeesters van de kleine fundaties, die niet gewoon zijn jaarlijks rekening af te leggen, dienen dit minstens eens in de drie jaar te doen. Ze zijn verplicht hun rekening in hoofdstukken in te delen, opdat duidelijk is hoeveel geld er wordt uitgegeven.

art. 2.

Om een overzicht te krijgen wordt op de schepenkamer en op pensionariskamer een staat aangebracht, waarop de instellingen, hun rentmeesters, de lengte van hun dienstverband, de verrekende jaren en het saldo worden genoteerd.

art. 3.

Binnen vier maanden na afsluiting van een rekenperiode moeten de rentmeesters verzoeken commissarissen aan te stellen, die de rekeningen zullen controleren. Bij nalatigheid verliezen ze een dubbel jaartractement.

art. 4.

Ze dienen een dubbel-exemplaar van hun rekening alsmede de bijlagen over te dragen.

art. 5.

De rekening wordt voorlopig door de pensionaris, definitief door de commissarissen afgehoord.

art. 8.

Een rapport van de afhoring gaat naar de schepenen.

art. 9.

De rendanten mogen bij het afhoren niet aanwezig zijn. Wel moeten ze zich beschikbaar houden om toelichting te geven.

art. 10.

De rendanten moeten onmiddellijk afrekenen. Bij nalatigheid komt een nadelig saldo op hun persoonlijke rekening. Er wordt wel consideratie betracht ten aanzien van rentmeesters, die van hun voorgangers een negatief saldo hebben overgenomen.

Naast deze regeling van de financiële verantwoording werd een jaar later een instructie op de overige werkzaamheden van de rentmeesters uitgevaardigd. 25) In deze instructie werden de aanstelling, betaling van de rentmeester, het toezicht op de commensalen, de verantwoording aan provisoren en stadsbestuur en de inventarisatie van de inboedel geregeld. Het is niet duidelijk, of deze instructie voor alle gasthuizen heeft gegolden. Van de drie, die wat hun beheer betreft onafhankelijk van de stad waren, heeft het Schildersgasthuis de instructie onmiddellijk aanvaard, zijn er van het Spijkersgasthuis geen gegevens bekend, en heeft het Catersgasthuis steeds onder de instructie van het blok van het Hinthamereind, het Zinnelooshuis Reinier van Arkel en het Catersgasthuis zelf geressorteed.

De niet-institutionele geschiedenis van de gasthuizen komt, voor zover van belang, aan de orde in de bijzondere paragrafen. Hier is een enkele algemene opmerking op zijn plaats.

Bij stichting was de bestemming veelal niet uitdrukkelijk het verschaffen van onderdak aan bejaarden. Slechts zeer jeugdige personen werden uitgesloten. De ontwikkeling naar een hogere gemiddelde leeftijd is nog niet getraceerd, doch feit is, dat in 1811 de Commission des Hospices, die onder andere belast was met de centralisatie van gasthuizen met hetzelfde doel, zonder enig voorbehoud de particuliere gasthuizen samenvoegde tot een 'hospice pour vieillards'.

Een tweede ontwikkeling van belang, die voor het merendeel der gasthuizen heeft gegolden, is de verarming, die zich mogelijk al in de zestiende eeuw heeft ingezet, maar in latere eeuwen ernstige gevolgen voor het voorzieningenniveau heeft betekend. Verlaging van de inkomsten uit renten en cijzen, afkomstig van de verarmde Meierij, en verlaging van rente op stads- en gewestelijke obligaties waren de oorzaak. Inkrimping van de gasthuisbevolking, verlaging van de emolumenten en heffing van een stijgend entreegeld waren de gevolgen. Het resultaat van dit alles was, dat de bevolking bij opheffing ouder was en niet uitsluitend uit de armste strata van de maatschappij afkomstig was. 26)

1.1.2. Opheffing 1811 - 1812

Terwijl de oprichting van de verschillende particuliere gasthuizen een tijdsbestek van meer dan driehonderd jaar (1345-1651) in beslag heeft genomen, was met de opheffing en samenvoeging nog geen twee jaar gemoed. In deze paragraaf komt het beleid van de verantwoordelijke instantie, de Commission des Hospices, aan de orde. In het bijzonder gedeelte wordt aandacht besteed aan de wederwaardigheden der afzonderlijke gasthuizen.

Nadat op 16 maart 1810 het huidige Noord-Brabant was ingelijfd bij het Franse Keizerrijk, werden hier geleidelijk Franse wetten ingevoerd. In het Departement des Bouches du Rhin (hoofdstad 's-Hertogenbosch) werden op 8 november 1810 de volgende wetten ten aanzien van de liefdadige instellingen bij keizerrijk decreet executoir gesteld. De Wet van 16 Vendémiaire an V (7 oktober 1796) bepaalde, dat de instellingen gehandhaafd bleven in het genot van hun goederen.

De wet van 16 Messidor an VII (4 juli 1799) bepaalde in artikel 16, dat in plaatsen, waar meer dan een Godshuis met dezelfde bestemming bestond, deze met elkaar verenigd konden worden.²⁷⁾ Bij latere gelegenheden werd bepaald, dat de (sous) prefect van het departement het benoemingsrecht en de controlerende bevoegdheid, die bij eerstgenoemde wet aan de municipale besturen waren gegund, verwierven. ²⁸⁾ Op grond van deze wetten en verordeningen stelde de prefect Frémin de Beaumont een Commission des Hospices in, bestaande uit vijf leden, waaronder een voorzitter (de maire), een secretaris (Suet Latour) en een ontvanger (J.M. van der Does). ²⁹⁾ De Commission kreeg als opdracht de rekeningen van de vroegere rentmeesters, - ter onderscheiding wordt in het vervolg de term rentmeester voor de 'oude' functionarissen van de particuliere gasthuizen, de term ontvanger voor de 'nieuwe' man van de Commission des Hospices gehanteerd - die waren afgesloten op 31 december 1810, af te horen, en een inventaris op te maken van hun activa en passiva alsmede van hun materiële bezittingen. Omdat 'plusieurs hospices ayant le même but et la même destination', bepaalde de prefect dat 'vous m'indiquerez les réunions'. ³⁰⁾ De rentmeesters dienden tenslotte alle eigendomsbewijzen, huur- en pachtcontracten aan de ontvanger te overhandigen. Op grond van de Wet van 16 messidor an VII werd de Commission des Hospices belast met 'la gestion des biens, l'administration intérieure et le renvoi du biens' en met de benoeming van personeel. ³¹⁾

We treffen dus twee vormen van centralisatie aan: het bestuur over alle instellingen door een Commission des Hospices en unificatie van alle instellingen met hetzelfde doel. Op 27 maart 1811 vond de voorlopige ³³⁾ en op 1 april de officiële installatie van de Commission plaats. ³⁴⁾ Bij de laatste gelegenheid werden de ontvanger en secretaris van hun instructie voorzien. De eerste was bevoegd tot het in ontvangst nemen van alle gelden, die voorheen onder de competentie van de rentmeesters vielen. De tweede moest alle 'les papiers, titres de propriété et de fondations appartenant aux établissements de charité. Tevens diende hij rapport op te maken van de toestand en voorzieningen van de gasthuizen. De Commission des Hospices ging voortvarend van start: reeds voor de officiële installatie verzond ze circulaires aan de rentmeesters van de Tafel van de Heilige Geest, het Groot Gasthuis, de blokken, Reinier van Arkel, de beide weeshuizen en van de particuliere gasthuizen, waarin ze verzocht om inlichtingen betreffende 'l inventaire général des meubles, fournitures, effets, ustencils, denrées et médicaments'. ³⁵⁾; de staat van de kas per 31 december 1810, alsmede de staat van nog te innen en nog te betalen sommen gelds, waaraan werd toegevoegd de aansporing zo spoedig mogelijk de laatste rekening over te dragen aan de ontvanger, omdat op basis van die gegevens de nieuwe comptabiliteit gegrondvest zou worden ³⁶⁾; tenslotte een staat betreffende alle bezittingen, zowel binnen als buiten de stad, waaruit de inkomsten getrokken werden. ³⁷⁾ De gewenste medewerking van de rentmeesters werd echter niet altijd even volmondig gegeven. Bezoeken, die de secretaris en ontvanger aan de Godshuizen aflegden en die in eerste instantie bedoeld waren om de rentmeesters bij hun statistische arbeid te helpen ³⁸⁾ kregen al spoedig de functie van pressiemiddel, dat naast herhaalde oproepen om informatie stond. ³⁹⁾ Op 23 april begon de Commission des Hospices tekenen van ongeduld te tonen, zodat ze besloot met meer man op 'gasthuisbezoek' te gaan, zich daar de 'recettes et expenses' te laten zien, deze rekeningen af te horen, opdat ze zo snel mogelijk in het bezit zou zijn van 'les états depuis si long temps demandés'. ⁴⁰⁾ De geringe bereidwilligheid van de rentmeesters de eeuwenoude autonomie op te geven, frunikte het aanvankelijke plan van de Commission op zo kort mogelijke termijn de administratie in eigen hand te nemen. Op 1 april bepaalde ze, dat de rentmeesters voorlopig in functie moesten blijven ⁴¹⁾ hetgeen enkele weken later gepreciseerd werd 'tot het moment dat de rekeningen waren afgehoord'. ⁴²⁾ De praktijk liet echter geen eenduidige aanpak toe. Vergelijken we namelijk de kolommen L en LV van staat I op pagina XIII, dan blijkt dat de verschillende stadia van overname van het bewind niet bij ieder gasthuis in dezelfde volgorde, noch in hetzelfde tempo hebben plaatsgevonden.

Staat 1 : Overname van het bewind over de particuliere gasthuizen door de Commission des Hospices, 1811-1813.

- Kolom 1: Afhoren van de rekening, eindigend op 31 december 1810 door de Commission des Hospices.
Kolom 2: Afhoren van de rekening, eindigend op 31 december 1810 door de Maire.
Kolom 3: Afrekening tussen de prefect en de voormalige rentmeesters van het slot van de rekening, eindigend op 31 december 1810.
Kolom 4: Overname van het beheer door de ontvanger van de Commission des Hospices.

Naam gasthuis	kolom 1	kolom 2	kolom 3	kolom 4
Sint-Antonius	20-08-1811	08-05-1812	28-07-1812	05-08-1811
Van de Avenne			28-07-1812	02-07-1811
Brants/Heeren	04-05-1811	25-09-1811	28-07-1812	02-05-1811
A.van de Broek	10-05-1811	11-06-1811	28-07-1812	23-07-1811
G.van de Broek	08-05-1812		28-07-1812	17-09-1811
Caters	08-05-1812		28-07-1812	15-10-1811
Sint-Eloys	24-04-1812	11-10-1811	28-07-1812	01-09-1811
Van Griensveen				06-08-1811
Hamers	01-06-1811		28-07-1812	04-05-1811
Keys	05-07-1812		12-02-1813	06-11-1811
Meelmans	01-06-1811		28-07-1812	30-04-1811
Van-Mierden	24-04-1811	01-10-1811	28-07-1812	03-06-1811
Neynsels				03-08-1811
Ooms				15-10-1811
Schilders	07-06-1811		28-07-1812	12-07-1811
Smits/Berwouts	24-04-1812	25-09-1811	28-07-1812	30-04-1811
Spijkers	24-07-1812		12-02-1813	24-12-1811
Ulemans	10-05-1812	01-10-1811	28-07-1812	05-08-1811

Bronnen: De rekeningen van de gasthuizen eindigend op 31-12-1810.

Op het eerste blad staat aangetekend wanneer de Commission de rekening gecontroleerd heeft, op de achterste bladen de eventuele controle door de Maire en het protocol van de afrekening tussen prefect en rentmeester. Wat betreft kolom 4 Groene Reeks no. 180.

Journalen van de Godshuizen. Gekozen is de datum waarop de ontvanger zijn eerste handeling verrichtte.

Het Van Deventergasthuis kwam op 1 mei onder het nieuwe bewind, terwijl 10 dagen later de rekening werd afgehoord. Op dezelfde tiende mei werd de rekening van het Agnes van den Broeckgasthuis afgehoord, terwijl pas op 23 juli de ontvanger aantrad. Het Spijkersgasthuis kreeg pas op 24 december daadwerkelijk met het nieuwe regime te maken, terwijl eerst zeven maanden later de laatste rekening werd gecontroleerd.

Oorzaak van deze verschillende ontwikkelingen is mijns inziens gelegen in de werkwijze van de Commission des Hospices; veel werkzaamheden werden voortvarend aangepakt om vervolgens te verzanden. 43) De oorzaak hiervan was het complex van problemen, waarmee de Commission te kampen kreeg: de overname van de oude administratie, de opzet van een nieuw systeem, de reorganisatie van de armenzorg, en dat temidden van grote financiële problemen ten gevolge van de tiërcering van de staatsschuld door Napoleon. 44) De Commission des Hospices was genooddaakt minder urgente zaken, zoals de afhandeling van de overnamen van de particuliere gasthuizen, te laten rusten. 44) Tenslotte waren de rentmeesters niet coöperatief ingesteld. Eind april hadden ze genoeg van de onzekerheden waarin ze verkeerden en boden, mogelijk collectief, hun ontslag aan. Deze stap viel bij de Commission in bijzonder slechte aarde. Ze stelde de rentmeesters zelf verantwoordelijk voor de abominabele toestand van de panden en de deplorabele staat van de financiën. 45) Wel zocht ze naar middelen de eigen taak te verlichten. Tot twee maal toe stelde de Commission aan de prefect voor het bestaande centralistische model te verzachten door per nieuw te vormen instelling een lichaam van drie 'administratieve secondaires' of 'conseillers'in te stellen met als opdracht de ondersteuning van de ontvanger. Maar even zo vaak wees de prefect het voorstel met de

wet in de hand af. 46)

Begin mei 1811 ontstond er wat duidelijkheid in de plannen van de Commission ten opzien van de particuliere gasthuizen. De maire kreeg het verzoek om aan de rentmeesters mee te delen, dat zij geacht worden vóór 1 juni de rekening over te dragen. 47) Tevens valt nu het besluit, dat de ontvanger Van der Does een staat zou gaan opmaken van alle particuliere gasthuizen, bevattende de gegevens over het aantal inwoners, de voeding, de inkomsten, de schulden, de financiële situatie en de staat van de gebouwen en de tuinen. Het doel van de maatregelen is 'la réunion dans un seul' van al deze gasthuizen. 47) Op 10 augustus was de staat voltooid. 48) Nu kon de Commission eerst werkelijk aan de slag gaan met haar beide opdrachten, overname van de administratie van en afrekening met de rentmeesters, en de daadwerkelijke opheffing van de gasthuizen en centralisatie in het voormalige Geefhuis.

Reeds in mei hadden de rentmeesters opdracht ontvangen om over 1811 per kwartaal rekening af te leggen bij de ontvanger. 49) Een en ander liep niet snel genoeg naar de zin van de prefect, die op 10 juli bepaalde dat de rentmeesters zich op geen enkele manier meer met de administratie mochten bemoeien, dat ze binnen vijf dagen de rekeningen over de eerste twee kwartalen dienden in te zenden, en dat degenen, die vóór 1 september hun rekening niet hadden ingezonden op strafrechtelijke maatregelen konden rekenen. 50)

Het eerste deel werd, zoals uit staat 1 blijkt, niet nageleefd, vermoedelijk omdat de Commission des Hospices in de grootste problemen zou komen, wanneer ze plotseling belast zou wezen met het werk van alle nog fungerende rentmeesters. De prefect voelde zich in ieder geval genoodzaakt dit bevel binnen enkele weken weer in te trekken. 51) Begin november kregen de rentmeesters die nog geld in kas hadden opdracht dit binnen tien dagen aan de ontvanger over te dragen. 52) En een paar werken later ontvingen de rentmeesters Molhuysen (Antonius, Neynsels- en Berwoutsgasthuis) Van de Pavert (Van Griendsveengasthuis), Barbie (gecombineerde gasthuis Brants en Heeren) en A. de Bergh (Spijkersgasthuis) de aanschrijving zo spoedig mogelijk aan het bevel van de prefect om hun rekeningen over te dragen, te voldoen. 52) De Bergh diende bovendien het beheer over zijn gasthuis te staken, hetgeen hij als laatste op 31 december 1811 ook deed. 53) Rentmeester Molhuysen verzette zich overigens tot het uiterste tegen de overdracht. 54)

Wanneer in maart 1812 tenslotte alle rekeningen in handen van de Commission zijn gekomen, begint ze met de controle, waarmee de periode tot september van dat jaar gemoeid is. 55) In een rapport aan de onder-prefect deelde de Commission de batige sloten van de administratie mee, 56) waarop twee besluiten van de prefect volgden, waarbij de rentmeesters opdracht kregen binnen acht dagen na aanzegging de door hen erkende batige saldi aan de ontvanger over te dragen en de zaak formeel met hem af te wikkelen. 57) Op 28 juli 1812 en op 12 februari 1813 kreeg deze laatste ronde zijn beslag. 58)

De formele opheffing was afgerond met de bepaling van Frémin, dat de rentmeesters, die zulks nog niet hebben gedaan, hun archief aan de secretaris dienden over te dragen. 59) De enkele weigeringen komen aan de orde in het bijzonder gedeelte.

Op 4 mei 1811 viel het besluit om de bewoners van de gasthuizen bijeen te brengen in een gebouw. Hierbij speelde zowel het financieel motief als de verkrotting van de panden een rol. 60) De prefect wees het Geefhuis, dat voor dit doel gebouwd leek te zijn, aan. 61) Stadsarchitect Verhellouw kreeg opdracht een verbouwingsplan te vervaardigen, aanvankelijk nog 'pour un hospice pour les vieillards, enfants abandonnés et les malades incurables de ce département. 62)

Nadat het principebesluit was genomen, lijkt het plan een jaar lang in het vergeethoekje te zijn geraakt, want pas in de herfst van 1812 presenteerde Verhellouw een plan om vijftig bejaarden 'Le plus économique' in het Geefhuis onder te brengen. 63) De verbouwing zelf verliep vlot, zodat eind december de collatoren van de gasthuizen het bericht ontvingen dat de commensalen zouden worden overgeplaatst. 64) In dagen vanaf januari 1812 kreeg de overplaatsing zelf zijn beslag. 65) Niet alle commensalen gingen echter over: de vier vrouwen van het Neynselsgasthuis werden bijvoorbeeld á 82 francs besteld bij particulieren. 66) Anderen gingen weer zelfstandig wonen, zoals Catharina van Ham, die in 1812 een toelage ontving uit de fundatie Sint-Antonius. 67) Begin 1813 hadden de gasthuizen hun oorspronkelijke functie verloren.

De gebouwen

Een keizerrijk decreet van 18 juli 1807 bepaalde, dat de goederen van opgeheven fondaties bij opbod verkocht zouden worden ten overstaan van een door de prefect aangestelde notaris. In het

departement Bouches du Rhin wees Frémin notaris Van Fenema aan. 68) Een huis op het terrein van het Groot-Gasthuis en de tuin van het Meelmansgasthuis kwamen als eerste voor verkoop in aanmerking. 69) Voorts werd besloten, dat pas tot verkoop zou worden overgegaan zodra de huisjes ontruimd zouden zijn, maar in de praktijk duurde het nog jaren voordat tot enige aktie overgegaan werd. In 1817 ging het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme zich met het probleem bezig houden, toen bleek dat de kosten van onderhoud en belasting hoger lagen dan de inkomsten uit huur. 70)

Op 22 juli 1817 werden 27 huisjes, die deel hadden uitgemaakt van de vermogens der particuliere fundaties, bij opbod verkocht. 71) Enkele panden kregen een andere behandeling: het pand van het Van Griensveengasthuis op het Sint Jacobskerkhof en de twee huisjes van de beiden Van Mierdengasthuizen in de Schildersstraat, die door de stad gebruikt worden om zieke militaire onder te brengen, werden door het College van Regenten aan het stadsbestuur in erfpacht overgedragen. 72) Het Neynselfgasthuis werd pas in 1839 verkocht.

Geschiedenis der archieven

Een aantal van de stichters der particuliere fundaties bepaalde, dat er een rentmeester zou worden benoemd, die voor de provisors, de familie of de bureu rekening zou afleggen. 73) Maar ook andere gasthuizen, die een dergelijke bepaling niet op schrift hadden staan, kenden al vroeg de rentmeestersfiguur. 74) Hun functioneren in de vroegste tijd is nauwelijks direct na te gaan. Pas een visitatiebezoek van enkele stedelijke functionarissen aan de archieven in 1608 gaf enige opheldering. In een aantal gevallen bleken de rekeningen steeds, in andere gevallen pas laat te zijn afgehoord door de provisors. 75) Ten tijde van dit bezoek werden de rekeningen in een aantal gevallen in de archiefkamer van de Tafel van de Heilige Geest bewaard. De rector was dan steeds provisor. 76) In andere gevallen berustten de rekeningen in het huis zelf. Er is echter geen uitsluitel te verkrijgen, waar de overige documenten waren ondergebracht. Het beheer berustte in ieder geval of bij de rentmeesters of bij de provisors, van wie de eersten regel, de laatsten uitzondering waren. De overdracht van de archieven aan de Commission des Archives geschiedde namelijk door de rentmeesters terwijl slechts in enkele gevallen uitdrukkelijk bekend is, dat de provisors (een deel van het archief onder hun hoede hadden. 77)

Het archief van het Catersgasthuis werd in de archiefkamer van Reinier van Arkel, dat van het Hamersgasthuis in het Groot-Gasthuis. Het van Griensveengasthuis had mogelijk als enige, de beschikking over een eigen archiefkamer.

Overdracht der Archieven, 1811 - 1812

Hoewel hier met tegenstribbelen en daar onvolledig zijn de archieven van de particuliere gasthuizen in de jaren 1811 en 1812 overgedragen aan de secretaris van de Commission des Hospices. 78) Grondslag voor deze overdracht vormden de instructies, die de prefect de Commission provisionnelle en de Commission definitive mee had gegeven. 79) Het grote proces van overdracht was vrijwel geheel voltooid, toen in november 1812 een keizerrijk decreet dienaangaande de Commission des Hospices bereikte, inhoudende, dat 'tous les administrateurs des établissements de charite sous quelque denomination qu'ils soient connus, doivent remettre sous inventaire aux commissions administratives des villes où ces établissements sont situés, les effets mobiliers ainsi les titres et papiers concernant leurs fondations et ordonne le dépôt de ces derniers dans leurs archives'. 80)

In rechte en in functie werd de Commission opgevolgd door het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeene Arme te 's-Hertogen-bosch. De archieven van de opgeheven gasthuizen berustten sindsdien onder dit College, thans geheten het Bestuur van de Godshuizen. Binnen de administratie van de Godshuizen is het Oude Mannen- en Vrouwenhuis als functioneel opvolger van de particuliere gasthuizen een afzonderlijke afdeling geworden. Tot een reorganisatie van de administratie in 1875 zijn de fondsen van de voormalige gasthuizen onder afzonderlijke hoofden in begroting en rekening ondergebracht. De manualen van inkomsten vóór 1811 zijn aangelegd, zijn dan ook tot 1875 in gebruik gebleven. 81)

Eerdere inventarisaties

Inventarisaties en pogingen daartoe door rentmeesters van de gasthuizen staan vermeld in Bijlage 1

van de inleiding. De belangrijkste hieronder zijn de inventarisaties, verricht bij gelegenheid van de overdracht der archieven door rentmeesters aan de Commission des Hospices.

In de instructie voor de Commission provisionelle van 21 februari 1811 is bepaald, dat het archief onder de secretaris zou berusten. Aan deze situatie is onder het regime van het College van Regenten over de Godshuizen pas in 1929 een einde gekomen. De toen gewijzigde verordening op de Godshuizen bood bij artikel 28 de mogelijkheid om ook een ander dan de secretaris het beheer over te laten. 82) In datzelfde jaar werd het beheer over het archief toegewezen aan personeelsfunctionaris H. van Rooij, die reeds geruime tijd als volontair in het archief werkzaam was. Pikant detail is, dat hij op declaratiebasis, dus niet gesalarieerd, ten behoeve van het archief zou worden aangesteld, omdat niet te zeggen is hoe lang nog voldoende werk voor een beheerder zou zijn'. 83)

In 1918 had Van Rooij reeds een handgeschreven inventaris voltooid, die op enkele uitzonderingen na alle delen en banden van de instellingen, die in 1811 en volgende jaren zijn samengevoegd, bevat. 84) Bij deze ordening heeft hij het herkomstbeginsel en de ordening volgens fonds tot zijn uitgangspunten gemaakt, waarbij de particuliere gasthuizen de nummers 299A. tot en met 405 beslaan.

In het volgende decennium, heeft hij klaarblijkelijk nogal door elkaar gehaalde charters en stukken in dozen per instelling geordend. Het werk aan de archieven der particuliere gasthuizen is vervolgens blijven liggen, totdat de heer Bergmans de stukken per instelling heeft gedateerd en genummerd.

1.3. Verantwoording van de inventarisatie

In een aantal gevallen zijn de archieven van meerdere gasthuizen in een inventaris beschreven. Als uitgangspunt is hierbij de situatie van begin 1811 gekozen: de gasthuizen, die op dat moment samengevoegd waren, zijn inzake de inventarisatie bijeengehouden. Dat wil echter niet zeggen, dat het onderscheid, voorzover dat voor samenvoeging bestaan heeft, buiten beschouwing is gelaten. Tot het moment van samenvoeging is er sprake van afzonderlijke archieven, nadien van een gemeenschappelijk archief. Deze procedure is gevolgd ten aanzien van de gasthuizen Brants en Heeren, G. van den Broeck, Van Sambeek, Moons, Uytter Oisterwijck en De Weerd en Smits en Berwouts.

Omdat in de fondsinventaris een groot aantal archieven worden beschreven die afkomstig zijn van instellingen met eenzelfde taak en die veelal klein zijn, is de keuze gevallen op éénzelfde schema, waarbij de eigen structuur zoveel mogelijk, maar niet geheel, is gerespecteerd. 84) Een consequente opbouw heeft de voorkeur gekregen boven een onverkorte handhaving van het structuurbeginsel. Het volgende basisschema is gehanteerd.

Staat 2: Basisschema voor de inventarissen der particuliere gasthuizen

STUKKEN VAN ALGEMENE AARD

STUKKEN BETREFFENDE BIJZONDERE ONDERWERPEN

- I. Organisatie
  - A. Aard van de instelling
  - B. Bestuur
  - C. Personeel
  - D. Archief

- II. Taak
  - A. Zorg voor de commensalen
    - a. Huisvesting
    - b. Huishouding
    - c. Commensalen
  - B. Beheer van het vermogen
    - a. Algemeen
    - b. Onroerend goed
      - binnen de stad, per straat
      - buiten de stad, per dorp
    - c. Renten uit kapitaal

- binnen de stad, per straat
    - buiten de stad, per dorp
    - obligaties
      - ten laste van de stad
      - ten laste van de Staten van Brabant
      - ten laste van de overige gewesten
    - ten laste van de Generaliteit
    - Nationale Schuldbrieven
    - Schuldenbekentenissen
  - d. Erfpachten
    - binnen de stad, per straat
    - buiten de stad, per dorp
  - e. Eenmalige dotaties, onder verschillende titels
  - f. lasten
- C. Verantwoording van het vermogensbeheer

STUKKEN ZONDER VERBAND MET HET ARCHIEF

Enkele opmerkingen:

Vanzelfsprekend is binnen het kader van dit schema ieder archief in het best passend jasje gestoken. Onder 'stukken zonder verband met het archief' zijn in tegenstelling tot het gebruik niet alle 'stukken zonder verband', die bij de verschillende archiefjes zijn aangetroffen, ondergebracht. Het motief voor deze handelwijze is gelegen in het feit, dat pas in deze eeuw samenvoegingen hebben plaatsgevonden.

Slechts daar waar enige verwantschap te beredeneren viel, zijn stukken in de categorie 'zonder verband' ondergebracht. De overige stukken blijven buiten deze inventaris in de hoop, dat toekomstige meer geavanceerde inventarisatiemethoden de definitieve plaatsing van deze stukken binnen of buiten het archief van de Godshuizen zullen bewerkstelligen. In dit verband neemt het archief van het Neijnselsgasthuis een uitzonderlijke plaats in: het residu onplaatsbare stukken bedraagt daar meer dan 50%. De geschiedenis van dit archief geeft voor deze positie een plausibele verklaring.

Afgescheiden uit de archieven zijn die stukken, die zijn opgemaakt door de rentmeesters ten behoeve van de Commission des Hospices, maar ten onrechte weer bij de gasthuisarchieven terecht zijn gekomen. De reeds genoemde manualen, die tot 1875 dienst gedaan hebben in de administratie van de Godshuizen, zijn eveneens afgescheiden. Zij zijn echter wel zonder nummer in de inventarissen vermeld.

Niet afgescheiden zijn de laatste rekeningen van de rentmeesters, eindigend op 31 december 1810. Hoewel deze rekeningen zijn afgehoord door de Commission en uit dien hoofde binnen dat archief zijn aangetroffen, dienden zij toch primair als bewijsstukken voor het beheer van die rentmeesters. Niet aanwezig in het archief van de Godshuizen, maar wel onder nummer beschreven zijn die stukken, die in de gasthuisarchieven thuis horen.

Een aantal elders verblijvende stukken is toch onder nummer beschreven. Deze categorie bevat stukken, die eigenlijk hier thuis horen en waarvan de overdracht in de lijn der verwachtingen ligt. In de eerste plaats geldt dit in het Fonds Afgehoorde Rekeningen op het gemeentearchief van 's-Hertogenbosch die rekeningen, waarvan twee exemplaren in plaats van de verplichte enkele rekening ten stadhuize zijn geraakt. In de tweede plaats vallen de charters van het Neijnselsgasthuis in de collectie van Vladeracken op hetzelfde gemeentearchief onder de categorie van over te dragen stukken. In het archief van de Godshuizen zijn de stukken van de gasthuizen in de collectie Zegelkast, in de collectie '100 Bossche testamenten' en in het oud-archief van het Groot-Ziekengasthuis wel op hun plaats gelaten, doch ook onder nummer beschreven.

Wel beschreven, maar niet onder nummer, zijn de stukken - meestal akten van stichting, reglementen en statuten - die staan afgeschreven in de twee delen 'Fundatiën der Gasthuysen in 's-Bosch' op het archief van de Godshuizen. Als bijlagen zijn aan ieder archief toegevoegd lijsten van rentmeesters, voorzover hun namen bekend zijn geworden uit het archief zelf, het Fonds Afgehoorde Rekeningen en uit de visitatiebezoeken, die in 1608 door stadssecretaris Gerard van den Velden en notaris Geerlingh Ruijsch aan de archieven zijn afgelegd. Hun verslagen 84) vermelden alle rekeningen van de gasthuizen, voorzover op dat moment aanwezig, alsmede de namen van alle rekenplichtigen. Nadere toegangen zijn gemaakt op de resolutieboeken van de provisors en op de cartularia. Een index op namen van personen en plaatsen stuit de inventaris af.

Bijlage 1: De structuur van de archieven van de particuliere gasthuizen

N.B.: waar mogelijk, is gebruik gemaakt van eigentijdse inventarissen. Als alternatieven gelden de afdeling ontvangsten van de laatst aanwezige rekening. In een geval (de Van Mierdegasthuizen) is ook de opbouw van de vijftiende eeuwse cartularia vermeld.

Sint-Antoniusgasthuis

Bron: Rekening 1808-1810 (inventarisnummer 22)

1. Slot voorgaande rekening
  2. Renten op Nationale schuldbrieven en particulieren in Den Bosch
  3. Renten en cijzen buiten de stad
  4. Roggepachten binnen en buiten de stad
  5. Verkochte meubelen en ingebrachte penningen
- N.B.: Op de documenten zijn geen dorsale kenmerken aangebracht

Van de Avennegasthuis

Bron: Rekening, 1785-1810 (inventarisnummer 87)

1. Slot voorgaande rekening
  2. Renten ten laste van particulieren in de stad
  3. Renten ten laste van de stad en obligaties ten laste van de Republiek en het Koninkrijk Holland
  4. Renten buiten de stad
  5. Roggepachten
  6. Huur huizen
  7. Verkochte meubelen
  8. Inkoopgeld der kommensalen
  9. Extra ordinair
- N.B.: Op de documenten zijn geen dorsale kenmerken aangebracht, met uitzondering van bijvoorbeeld inventarisnummer 52, waar naar het manuaal wordt verwezen.

Gecombineerde gasthuizen Brants en Heeren Brantsgasthuis

Bron: Rekening 1808-1810, (inventarisnummer 18)

1. Erfpachten buiten de stad
2. Renten binnen de stad, waaronder obligaties
3. Renten buiten de stad
4. Verkocht graan
5. Nationale schuldbrieven

Heerengasthuis

Bron: idem

1. Renten en cijzen binnen de stad
  2. Renten en cijzen buiten de stad
  3. Roggepachten
  4. Allerhande zake, verkoop boedels
  5. Slot vorige rekening
- N.B.: Op de documenten van het Brandsgasthuis zijn dorsale kenmerken 'A' t/m 'L' aangebracht. De volgende heeft geen verband met de structuur van de rekening

Agnes van den Broeckgasthuis

Bron: Rekening 1808-1810 Inventaris 1811 (no. 33107, (inventarisnummer 78 archief Commission des Hospices)

1. Slot vorige rekening	1. Huizen
2. Huishuren in de stad	2. Renten ten laste van de stad
3. Renten ten laste van de stad	3. Nationale schuldbrieven
4. Nationale schuldbrieven	4. Renten buiten de stad
5. Renten en cijzen buiten de stad	5. Hoeven
6. Hoeven te Udenhout	6. Diversen
7. Verkochte granen op de markt	
8. Verkochte meubelen	
9. Verkocht schaarhout	
10. Belastingen	

N.B.: Op de stukken staan dorsale kenmerken, wier samenhang echter niet volledig te reconstrueren valt, met uitzondering van verwijzingen naar het folionummer van het 'Renteboek' (inventaris van Rooij, 1918 no 355). De opzet van dit manuaal correspondeert met de inventaris van 1811. Veel dorsale documenten bezitten een dorsale 'A', mogelijk de afkorting van Agnes, ter onderscheiding van de documenten van het gasthuis, dat door haar vader Gijsbert is gesticht.

Gecombineerde gasthuizen Gijsbert van den Broeck etc.

N.B.: De rekening van 1790 (inventarisnummer 23) geeft de structuur van de afzonderlijke administraties weer.

Bron: Rekening 1793 - 1810 (inventarisnummer 24)

1. Slot voorgaande rekening
2. Renten ten laste van de Staten van Brabant, kwartier Den Bosch
3. Idem, kwartier van Antwerpen
4. Renten ten laste van de stad
5. Domeinen
6. Erfpachten binnen de stad
7. Renten ten laste van particulieren binnen de stad
8. Idem, buiten de stad + gereduceerde (= in geld te betalen) erfpachten
9. Roggepachten
10. Verkochte goederen van commensalen
11. Afgeloste renten en pachten
12. Allerhande zaken
13. Buitengewone ontvangsten

Catersgasthuis

Bron: Inventaris van de hand van griffier Louis Gast, 1805 (inventarisnummer 5)

- A. Renten en cijzen binnen de stad
- B. De triniteit
- C. De stad Den Bosch
- D. Beden van Brabant en Generaliteit
- E. Renten en cijzen buiten de stad
- F. Idem
- G. Roggepachten - gereduceerd.
- H. Roggepachten - in natura voldaan

N.B.: De afzonderlijke documenten hebben dorsale aantekeningen A - Z en AA - OO. De inventaris vervolgt met: Kelder in de lessenaar (onder andere stichtingsakte van Roelof van Herpen)

- N. Doopextracten en nalatenschappen van de commensalen
- O. Lopende rekeningen
- P. Quitantiën
- Q. Idem
- R. Resolutiën van de regering concernerende dit gasthuis
In de kist: Bataafse Republiek
In de kast: Rentboeken 1-5; Resolutieboeken
In de kasse: Rekeningen no. 1-8

Van Deventergasthuis

Bron: Rekening 1810 (inventarisnummer 8)

1. Stad Den Bosch
2. Particulieren buiten de stad
3. Nationale schuldbrieven

Sint Eloysgasthuis

Bron: Rekening 1810 (inventarisnummer 8)

1. Slot van de vorige rekening
2. Renten, cijzen, pachten binnen en ten laste van de stad
3. Nationale schuldbrieven
4. Renten, cijzen en pachten buiten de stad
5. Landhuren onder Oss

6. Roggepachten binnen en buiten de stad - gereduceerd
7. Indem, ongereduceerd
8. Afgeloste kapitalen
9. Verkochte goederen en ingebrachte penningen
10. Extra ordinair

Van-Griensveengasthuis

Bron: Rekening 1808 (inventaris nummer 15)

1. Slot voorgaande rekening
2. Renten ten laste van de stad Den Bosch
3. Nationale schuldbrieven
4. Renten ten laste van particulieren binnen de stad
5. Huis- en landhuren
6. Roggepachten
7. Allerhande zaken

Hamersgasthuis

Bron: Rekening 1810 (inventarisnummer 78)

1. Slot voorgaande rekening
2. Renten binnen de stad
3. Renten ten laste van de stad en Nationale schuldbrieven
4. Renten buiten de stad
5. Genegotiëerde penningen
6. Verkochte meubelen

N.B.: Op de charters zijn dorsale kenmerken aangebracht, 1-11, hetgeen overeenkomt met de volgorde van de fragmentarische inventaris van het archief (inventarisnummer 7):

1. Renten ten laste van de stad
2. Staten van Brabant
3. Idem

4-11. Erfrenten en erfpachten

Aan de achterzijde van dezelfde inventarisnummers wordt verwezen naar het manuaal van inkomsten (inventaris Van Rooij, 1918, nummer 380)

Keijtsgasthuis

Bron: Rekening 1794-1810 (inventarisnummer 7)

1. Slot voorgaande rekening
2. Renten en cijzen binnen de stad
3. Renten en cijzen buiten de stad
4. Rogge- en reductiepachten
5. Hof- en huishuren
6. Verkochte rogge
7. Verkochte meubelen
8. Tekort komende penningen
9. Recognitiecijzen

Meelmansgasthuis

Bron: rekening 1763-1810 (inventarisnummer 99)

1. Slot voorgaande rekening
  2. Renten binnen de stad
  3. Renten buiten de stad
  4. Roggepachten
  5. Landpachten (verhuurde grond)
  6. Ingekomen commensalen en verkochte goederen
- N.B.: Op de charters zijn dorsale kenmerken te vinden
- A. Renten binnen de stad en roggepachten binnen de stad
  - B. Renten ten laste van de stad
  - C. Renten ten laste van de Staten van Brabant
  - D. Renten ten laste van de Meierij
  - E. Roggepachten ten laste van de Meierij

Van Mierden-mannengasthuis

Bron: Manuaal van inkomsten, 1791-1874 (inventaris Van Rooij, 1918, inventarisnummer 391A.)

1. Renten ten laste van de stad Den Bosch
2. Straatweg Den Bosch - Eindhoven
3. Beden van Brabant, kantoor Den Bosch
4. Idem, kantoor Breda
5. Obligaties ten laste van het gewest Holland
6. Renten ten laste van particulieren in Den Bosch
7. Idem buiten de stad
8. Huis- en landhuren
9. Roggepachten
10. Inkomsten uit de hoeven

N.B.: Op de overgebleven documenten zijn geen dorsale kenmerken aangebracht. Een vijftiende eeuwse verordening is wel op te maken uit het cartularium (inventarisnummer 4) We treffen daar vier hoofdstukken aan:

1. Renten en cijzen binnen de stad
2. Renten en cijzen buiten de stad
3. Roggepachten

Bovendien hebben de afschrijvers de aangetroffen dorsale kenmerken vermeld, welke een serie vormen van I tot XXXV, onderbroken door een serie AF.

Van Mierden-vrouwengasthuis

Bron: Manuaal van inkomsten, 1791-1874 (inventaris Van Rooij, 1918, nummer 391A.)

1. Beden van Brabant, kantoor Den Bosch
2. Idem, kantoor Breda
3. Renten ten laste van de stad Den Bosch
4. Straatweg Den Bosch-Eindhoven
5. Particulieren binnen de stad
6. Idem, buiten de stad
7. Landhuren
8. Roggepachten
9. Inkomsten uit de hoeven
10. Verkochte meubelen

N.B.: Het vijftiende eeuwse cartularium van dit gasthuis (no. 54) heeft dezelfde indeling als dat van het mannengasthuis, behoudens de afwezigheid van dorsale kenmerken.

Neijnselsgasthuis

Bron: Rekening 1807-1810 (inventarisnummer 36)

1. Slot voorgaande rekening
2. Renten, cijzen en pachten binnen de stad
3. Renten, cijzen buiten de stad
4. Gereduceerde roggepachten
5. Roggepachte in natura
6. Afgeloste kapitalen
7. Verkochte granen
8. Inkomsten uit verkochte boedels

N.B.: Op de achterzijden der charters is een ononderbroken nummering van 1-58 aangebracht. Ook de charters, die onderdeel vormen van de collectie Van Valkenburg op het gemeentearchief van 's-Hertogenbosch, maken van deze serie deel uit.

Oomsgasthuis

Bron: Rekening 1804-1810 (inventarisnummer 2)

1. Nationale schuldbrief
2. Renten en pachten buiten de stad
3. Slot voorgaande rekening

Schildersgasthuis

Bron: Rekening 1809-1810 (inventarisnummer 30)

1. Renten ten laste van de stad en van particulieren binnen de stad
2. Roggepachten

3. Nationale schuldbrieven
4. Buitengewoon
5. Nalatenschap van de vrouwen
6. Slot voorgaande rekening
 N.B.: Op enkele documenten (inv. nr. 8, 9) zijn dorsale kenmerken aangebracht, op enkele anderen verwijzingen naar de manualen. De inventaris, die bij overdracht aan de Commission des Hospices is vervaardigd, is onsystematisch van opbouw (archief van de Commission des Hospices, no 15031)

Gecombineerde gasthuizen Smits en Berwouts

Bron: Rekening 1808-1810 (inventarisnummer 75).

Smitsgasthuis

1. Renten binnen de stad, waaronder ook de stad zelf en de Staten van Brabant
2. Renten buiten de stad
3. Roggepachten
4. Gereduceerde roggepachten
5. Landhuren
6. Inkoopgeld en allerhande
7. Afgeloste kapitalen
8. Slot voorgaande rekening
 N.B.: In het manuaal van 1619-1692 (inventarisnummer 46) staan de aankomstitels met retroacta vernoemd; datum, beginregel en dorsaal kenmerk. De laatste vormen een serie van A-MM.

Berwoutsgasthuis

1. Renten binnen de stad, waaronder de stad zelf en Nationale schuld
2. Renten buiten de stad
3. Roggepachten
4. Landhuren
5. Slot voorgaande rekening

Spijkersgasthuis

Bron: Rekening 1793-1810 (inventarisnummer 5)

1. Slot voorgaande rekening
2. Beden van Brabant
3. Nationale schuldbrieven
4. Renten ten laste van de stad Den Bosch
5. Obligaties ten laste van de Generaliteit en Holland & West-Friesland
6. Renten ten laste van particulieren in de Meierij
7. Erfpachten en verhuurde landerijen buiten de stad
8. Roggepachten
9. Verkochte meubels en aangebrachte penningen
10. Afgeloste kapitalen
11. Buitengewone ontvangst

Ulemansgasthuis

Bron: Rekening 1807-1810 (inventarisnummer 37)

1. Slot voorgaande rekening
2. Nationale schuldbrieven
3. Renten ten laste van de stad en particulieren binnen de stad
4. Renten, cijnzen en pachten buiten de stad
5. Reductiepachten
6. Roggepachten
7. Huur van woningen
8. Boedels van overleden vrouwen
9. Afgeloste kapitalen
 N.B.: de volgende dorsalen zijn aangetroffen of worden verondersteld
- A. Staten van Brabant
- B. (stad Den Bosch)
- C. (Nationale Schuldbrieven)

- D. Renten binnen de stad
- E. Renten buiten de stad
- F. Reductiepachten
- G. Roggepachten

Noten bij hoofdstuk 1

Afkortingen;

GR Groene Reeks (= 19e eeuws archief van de Godshuizen)

AG Archief Godshuizen

GAH Gemeentearchief 's-Hertogenbosch

FAR Fonds Afgehoorde Rekeningen

CVR College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme

1. Coopmans, Godshuizen voor 1629 65-85 met name 66 en 84-85.
2. ididem, 113.
3. AG. Archief van de Avennegasthuis, inv.nr. 3.
4. AG. Archief van de Avennegasthuis, inv. nr. 1, resolutieboek van de provisoren, vergaderingen van 5 mei 1795 en 24 februari 1796.
5. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 127
6. Blokmeesters of vuurmeesters waren de bestuurders van de Bossche wijkorganisaties, die zelfstandig bevoegdheden hadden op het gebied van de brandweer, watervoorziening en met name de zorg voor de zogenaamde huisarmen van de wijk.
Zie: T. Kappelhof, Armenzorg in Den Bosch. De Negen Blokken 1350- 1810 (Utrecht, 1983).
7. Deze ontwikkeling valt af te lezen uit de bijlagen uit de archieven in deze inventaris.
8. Een dergelijke figuur is bekend bij het Sint-Antonius-, het Gijsbert van den Broecks-, het Van Griensveen- en het Neijnselgasthuis.
9. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 98
10. AG. Fundatiën van de Gasthuysen binnen 's-Bosch, deel II, f.92. Deze twee delen fundatiën zijn zonder nummer aanwezig op het AG.
11. AG. Fundatiën deel II, passim.
12. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 167
13. AG. Memorie van stadsresident Mobachius Quaet aan de Drie Leden (voortaan Memorie Mobachius Quaet), 11 mei 1763. Zonder nummer Fundatiën deel I.
14. AG. Archief van de Avennegasthuis, inv. nr. 5.
15. Memorie Mobachius Quaet, citeert de resolutie van 29-4-1673, artikel 3.
16. Groot Placaetboek, deel VI, p. 715 e.v. art. 2, 27-7-1685.
Dit artikel vormt de formele grondslag van het Fonds Afgehoorde Rekeningen (voortaan FAR) in het Gemeentearchief van 's- Hertogenbosch (voortaan: GAH)
17. GAH, A. 97, folio 261, 3-12-1711.
18. GAH, A. 107, folio 327 e.v.
19. GAH, A. 293, folio e.v.. Vergelijk ook de resolutie van de Staten-Generaal van 22-1- 1761, aangehaald in de Memorie Mobachius Quaet.
20. AG. Archief Groot Gasthuis, inv. nr. 3. De besluiten betreffende het Hamersgasthuis zijn toegankelijk via de index op trefwoorden op dit deel, uitgave van het AG.
21. Deze twee laatste gasthuizen blijven zelfs geheel buiten het zicht van de president. We mogen aannemen, dat hij wel op de hoogte was van hun bestaan, maar geen enkele kans zag inbreuk te maken op de bevoegdheden van de provisoren.
22. GAH, A. 108, folio 270 e.v., 12-11-1731.
23. Zie in het bijzonder dit deel hoofdstuk 2, van deze inleiding de paragrafen betreffende de gasthuizen Brants en Heeren, Gijsbert van den Broeck c. 5. en Smits en Berwouts.
24. GAH, A. 100, folio 88 e.v. 12-11- 1731, folio 97 e.v., 21-2- 1732.
25. Zie bijlage bij de inleiding
26. Deze laatste ontwikkeling werd geformaliseerd bij het reglement op het Oude Mannen- en Vrouwenhuis van 1825 (AG, GR nr. 276 en 280) Hierbij werd bepaald dat kandidaten nooit bedeed mochten zijn geweest. Vergelijk ook: In. A. Wouters, Van bedeling naar verheffing (Tilburg, 1968) 414-415
27. J.P.A. Coopmans, 'De Bossche liefdadige instellingen gedurende de Franse Tijd' in: Bossche Bouwstenen, IV. (1981)96.
28. Coopmans, Liefdadige instellingen Franse Tijd, 97.
29. ididem, 97; AG GR. nr. 179, brief van de prefect aan de leden van de Commission des Hospices, 4-3-1811.
30. AG GR. nr. 179, zelfde brief
31. AG GR. nr. 179, zelfde brief
32. vervalt

33. AG GR. nr. 1, 7-3-1811. Dit is het notulenboek van de Commission des Hospices. De data zijn vergaderdata.
34. AG GR. nr. 179, 30-3-1811, brief van de prefect aan de maire
35. AG GR. nr. 109, 20-3-1811. Dit stuk bevat afschriften van uitgaande brieven van de Commission des Hospices.
36. AG GR. nr. 109, 16-3-1811.
37. AG GR. nr. 109, 20-3-1811.
38. AG GR. nr. 1, 15-3-1811.
39. AG GR. nr. 1, 19-4-1811; AG GR. nr. 109, 21-4-1811.
40. AG GR. nr. 1, 23-4-1811; 4-5-1811.
41. AG GR. nr. 1, 1-4-1811.
42. AG GR. nr. 1, 23-4-1811.
43. AG GR. nr. 179.j. bevat rapporten van huisbezoeken, die secretaris Suet Latour bij een aantal fundaties heeft aangelegd.
44. AG GR. nr. 1, 1-4-1811; AG GR. nr. 109, 29-4-1811, behelzend een verzoek om 6000 á 8000 francs, omdat de gasthuizen niet meer aan hun verplichtingen konden voldoen. Met een negatief antwoord van de prefect (AG GR. nr. 179, brief van 3 mei 1811). In augustus een nieuwe, nu niet vergeefse poging (AG GR. nr. 1, 2-8-1811; GR. nr. 109, 12-8, 16-8, 24-8-1811); argumenten waren nu dat de bedoeling en het onderhoud van de armen in gevaar kwam, doordat er geen geld meer in kas was.
45. AG GR. nr. 1, 29-4-1811.
46. AG GR. nr. 1, 23-4; 2-8; 6-8-1811; AG GR. nr. 179, 5-4-1811.
47. AG GR. nr. 1, 4-5-1811.
48. AG GR. nr. 1, 9-8-1811, GR, NR. 109, 10-8-1811.
49. AG GR. nr. 1, 1-5-1811, AG GR. nr. 109, 2-6-1811.
50. AG GR. nr. 1, 13-7-1811.
51. AG GR. nr. 179, 26-9-1811.
52. AG GR. nr. 1, 22-11-1811; 25-11-1811.
53. AG GR. nr. 109, 4-12-1811; AG, Archief Commission des Hospices, voorlopig nr. 21006.
54. Zie hoofdstuk 2 van de inleiding, de paragrafen betreffende het Sint Antonius- en het Neijnselsgasthuis. Met andere voormalige rentmeesters was de verhouding wel beter: Barbie werd deurwaarder in dienst van de Commission en E. de Bergh werd verdediger van de armen 'pres les tribunaux' (AG GR, nr 1, 21-2 en 25-2-1812).
55. AG GR. nr. 1 vanaf 13 maart 1812 (Berwoutsgasthuis tot en met 9 september 1812)
56. Bijvoorbeeld in AG GR. nr. 1, 20-3-1812: Berwoutsgasthuis + fl 325-17-0.
57. AG GR. nr. 1, 2-6; 3n 17-7-1812
58. In de laatste rekening van ieder gasthuis verklaart prefect Fremin de Beaumont, dat de rentmeesters een op grond van zijn eigen bevindingen vastgesteld bedrag in de kas van de ontvanger van de Commission te hebben gestort.
59. AG GR. nr. 1, 30-7-1812.
60. AG GR. nr. 179j. Het rapport van Suet Labour geeft, zoals in hoofdstuk 2 zal blijken, een goede indruk van de deplorabele staat, waarin de meerderheid der huisjes was komen te verkeren. Zie ook AG GR. nr. 109, 10-8-1811.
61. AG GR. nr. 179, 22-8-1811; AG GR. nr. 1, 27-8-1811.
62. AG GR. nr. 109, 28-8-1811.
63. AG GR. nr. 1, 4-9 en 9-9-1811.
64. Bijvoorbeeld GR, nr. 109, 29-12-1812, een brief aan de heer de Vooght, collator van het Meelmansgasthuis.
65. AG GR. nr. 3, 13-1-1812.
66. AG GR. nr. 2, 2-1-1812.
67. AG Notulenboek CVR, 27-2-1819.
68. AG GR. nr. 109, 10-9-1811.
69. AG GR. nr. 1, 4-10; 8-10-1811.
70. AG GR. nr. 1, 15-9-1812; AG Notulenboek CVR, 30-7-1817.
71. AG Notulenboek CVR, 22-7-1818.
72. AG Notulenboek CVR, 3-6-1818 en 17-5-1823.
73. Coopmans, Godshuizen voor 1629, p. 111-113; zie ook de stichtingsakten met name van de gasthuizen gesticht door Gijsbert van den Broeck, Jacob Uytter Oisterwijck, Jan Moons, Jan van Sambeek, Jenneken Hamers en Hendrick van Vesseem (Smitsgasthuis). De statuten van het Van-Mierdenmannengasthuis bepalen zelfs, dat een der mannen verantwoordelijk is voor de

- inkoop op de markt en daarover rekening moet afleggen bij de rentmeester.
74. Zie de bijlagen bij de inventarissen. Van-de-Avennegasthuis, gesticht in 1396, rentmeester bekend sinds 1400; Catersgasthuis resp. 1449 - 1530; Keytsgasthuis resp. 1393 - 1428.
  75. Zie hiervoor p. VII.
  76. Dit geval doet zich voor bij het Sint-Antoniusgasthuis, het Moonsgasthuis, het Keytsgasthuis en de Van-Mierdengasthuizen
  77. Zie hoofdstuk 2. paragraaf over het Agnes van den Broecksgasthuis. Zie ook de brief van de heer L. Rouppe van der Voort, gemeentearchivaris van Gemert aan H. Wolf, d.d. 7-10-1983.
  78. AG GR. nr. 1, 16-8-1811.
  79. AG GR. nr. 179, 21-2-1811 en 30-3-1811.
  80. Uitgevaardigd 14-7-1812, ontvangen door de Commission des Hospices 24-11-1812, GR. nr. 1.
  81. AG Notulenboek CVR, 24-5-1874.
  82. Verordening Godshuizen. In Gemeenteblad van 's-Hertogenbosch, nr.14, 16 januari 1929.
  83. AG Notulenboek CVR, 29-6-1929.
  84. AG. H. van Rooij, Inventaris van het Archief van de Godshuizen (1918).

Hoofdstuk 2: De afzonderlijke gasthuizen

2.1 Het Sint-Antoniusgasthuis, 1361-1811

Het gasthuis werd gesticht door Jan Toenys Vinschot, zoon van Nicholaus op 15 mei 1361 1) Coopmans typeert het als een zuivere stichting. 2)

De opheffing vond plaats op 5 augustus 1811. De afwikkeling nam vervolgens nog bijna een jaar in beslag. 3) De naam van het gasthuis was ontleend aan de 'oude' Sint-Antoniuskapel, waaraan het gasthuis grensde. De kapel lag op de hoek van de Diepstraat en de Sint-Antoniusstraat. 4) Ook werd de plaats aangeduid met 'bij de Baselaarsebrug' of bij de brug, waarlangs men gaat in de richting van Porta Coeli. 5) Het bestuur werd uitgeoefend door de prior van het Baselaarsklooster, dat, hoewel buiten de stadsmuur gelegen, toch de meest nabije kerkelijke instelling was, door de pastoor van het Groot-Begijnhof en de rector van de Tafel van de Heilige Geest.

Na de reductie van de stad in 1629 werd het eerstgenoemde tweetal vervangen door de rentmeester van de episcopale en overige kerkelijke goederen (een Generaliteitsfunctionaris) en door de president-schepenen 6) Rentmeesters zijn bekend sinds 1420. 7) Het intern bestuur werd gevoerd door een meesters, wier taken nader gepreciseerd werden. 8)

Het gasthuis was bestemd voor zes arme vrouwen en bood daarnaast plaats voor maximaal 8 passanten van beiderlei kunne. 9) De ligging vlakbij de Baselaars- of Sint Anthoniepoort zal aan de laatste functie niet vreemd zijn geweest.

In 1611 bood het huis aan slechts 4 vrouwen plaats en sinds 1669 nog maar aan 2. 10) Bij visitatie in 1608 trof stadssecretaris van den Velden rekeningen aan vanaf 1420. Tot 1507 waren deze rekeningen niet afgehoord met uitzondering van de jaren 1464 - 1469. 11) Het archief werd bewaard in het gebouw van de Tafel van de Heilige Geest.

Sinds 1656 bevinden zich dubbel van de rekeningen ten stadhuize. 12) Op 7 augustus 1811 ontving rentmeester Molhuizen het verzoek om de rekening van 1810 en de 'titres et papiers' betreffende het gasthuis aan de Commission des Hospices over te dragen. 13) Hij voldeed niet aan dit verzoek, zodat hij op 18 februari 1812 op het matje werd geroepen bij de Commission. Daar verklaarde hij, dat hij de stukken aangaande het gasthuis (en het Neijnselgasthuis, dat ook onder zijn beheer had gestaan) niet wilde afstaan, omdat 'ils étaient sa propriété'. Ook voor het argument van de voorzitter, dat hij niets meer aan de stukken had, omdat hij geen beheer meer mocht voeren, zwichtte hij niet. 14) In opdracht van de prefect namen de ontvanger en de secretaris de bij hem thuis aanwezige documenten in beslag 15), doch niet alles, want twintig jaar nadien deed het college van Regenten over de Godshuizen aan zijn zoon het verzoek papieren betreffende enkele gasthuizen, die onder het beheer van zijn vader hadden gestaan, over te dragen. 16)

Van een reactie is geen melding gemaakt. Wanneer begin deze eeuw een nazaat van de laatste rentmeester aan de Godshuizen documenten te koop aanbiedt, blijken bij deze collectie geen stukken betreffende dit gasthuis aanwezig te zijn. 17) Dat ten gevolge van deze perikelen schade aan het archief is toegebracht lijkt aannemelijk.

2.2 Het Van de Avennegasthuis

Aart van de Avenne stichtte het naar hem genoemde gasthuis op 30 oktober 1396 bij testament. 18)

De stichter had evenals het gasthuis een Groot aantal bijnamen: Van Auwen, Den Ouden 19) Ouwkens 20) Aukens 21) Oyners 22); Arnoldus Mas was slechts aan de stichter 23), en Hospitalis Sancti Crispini slechts aan het gasthuis voorbehouden. 24)

Het gasthuis lag in de Orthenstraat schuin tegenover de Sint-Eloyskapel, bij de stichting buiten de Peter-Scutspoort bij een water, geheten het Muntelken. 25) Suet Labour, de secretaris van de Commission des Hospices, trof het pandje in slechte staat aan: een verdieping hoog met vier kamers en een keuken; de kamers waren klein, ongezond en vochtig; de zolder en het dak lekten, en de deur en vensters waren aan reparatie toe. 26)

De stichting hield de overdracht van het huis aan de eerste drie provisoren, Henricus Matheus, Jan Molle en Gerard Molle, in. Van de Avenne bepaalde, dat het bestuur door coöptatie aangevuld moest worden. Mochten toekomstige provisoren in dit opzicht in gebreke blijven, dan had het stadsbestuur het recht in te grijpen. Met deze bepaling gaf Van de Avenne als enige stichter van een particulier gasthuis formeel bevoegdheden aan de wereldlijke overheid. 27)

In de vijftiende eeuw benoemde de bisschop van Luik de provisoren 28), maar in 1618 hebben de blokmeesters van de Orthenstraat dit recht verworven. De hoogste instantie was echter het stadsbestuur: schepenen verleenden toestemming aan de keuze van de blokmeesters, en stemden eveneens in met het verzoek van de laatsten om het aantal provisoren tot twee te reduceren, omdat er

veel soldaten, ruiters 'en andere onbequame personen' in het blok woonden. Ook de aanhef van de blokmeesters in hun brief aan de stad 'opperprovisoren van alle laïcale pieuse fundatiën' is tekenend voor de macht, die de stad althans over dit gasthuis bezat. 29)

De greep van de stad nam in de volgende eeuwen toe, zoals dat bij alle gasthuizen het geval was. Het dagelijks bestuur werd uitgeoefend door een van de provisoren of door het college als geheel. In 1796 komen we nog steeds 2 provisoren tegen, die nu echter een straat verder, de Orthenstraat in plaats van het Ortheineind (nu Jan Heinsstraat) woonden. Deze omstandigheid is voor de blokmeesters aanleiding geweest het tweetal door de stad te laten ontslaan, hoewel een van hen, Gerard Sterk, reeds 35 jaar als provisor/rentmeester in de andere straat woonde. De oorzaak van het ontslag lag in de kwaliteit van de verzorging: de ontslagen provisoren wilden bezuinigen op de verstrekking van bier, hetgeen de blokmeesters strijdig achtten met de aard van de instelling. Hun standpunt lijkt ook gerechtvaardigd, gezien de redelijke financiële positie van het gasthuis: de zorg voor de knip heeft bij de ontslagenen geprevaleerd boven de zorg voor de commensalen. De als nieuwe provisoren benoemde blokmeesters brachten de verstrekking van bier onmiddellijk op het oude niveau terug 30). De stichter had bepaald, dat het huis aan 10 arme mannen, die veertig jaar waren of een erg zwakke gezondheid hadden, plaats moest bieden. Aan het criterium van de armoede is niet steeds even strak de hand gehouden: in 1791 is bijvoorbeeld sprake van de verhoging van entreegeld van f.40,- naar f.50,- 31) Het aantal bewoners bedroeg rond 1670 nog 7, 32), gedurende de laatste halve eeuw van het bestaan slechts 4 33). Ook eerder heeft het gasthuis moeilijke tijden gekend. Na de in financieel opzicht desastreuze jaren 1621 - 1624 (nadelig saldo van f. 736-14-14) 34), is het in ieder geval tot 1633 verhuurd aan beenhouwer Peter Petersz 35). Ook in 1660 werd het pand nog steeds niet voor het oorspronkelijke doel gebruikt: de vrouwen van het Sint-Eloysgasthuis hadden er toen onderdak gevonden 36). Een laatste ramp, die het Van de Avennegasthuis betrof, was de plundering van het huis van rentmeester Sterk door het muitende garnizoen in 1787: het kasgeld groot f. 366,-, verdween 37). Het gasthuis werd opgeheven op 28 juli van het volgende jaar 38).

2.3. De gecombineerde gasthuizen Brants en Heeren.

2.3.1. Het Brantsgasthuis tot de fusie, 1465-1753.

Op 8 juli 1465 stichtten broer en zus Hendrik en Elisabeth Brant het naar hen genoemde gasthuis. Op 22 februari 1753 kreeg de fusie met het Heerengasthuis zijn beslag. Het gasthuis was in eerste instantie het achterhuis van de woning van beide stichters in het steegje Achter het Vuurstaal of Gruyterstraatje, dat uitkomt op de Hinthamerstraat. Een meer exacte plaatsbepaling van het erf was 'bij de witte appaleboom tot aan het water' (de Binnen-Dieze). Na de dood van de stichters verkochten de executeurs van hun testament dit huis en kochten een meer geschikte woning, ook nu weer in hetzelfde steegje aan het water. Dit pand moet het voorhuis of een huis aan de overzijde van het steegje zijn geweest 39). De drie executeurs-testamentair waren de priester Johannes Schut, Jacobus Wolfardt en Mechtildis de Gewande, weduwe van Wilhelmus. Voor de beschreven verkoop hadden ze wel toestemming nodig van de bisschop van Luik 40). Wie het bestuur vervolgens heeft uitgeoefend is onbekend. Pas halverwege de zeventiende eeuw claimde het stadsbestuur dat er nooit executeurs benoemd waren en dat het gasthuis 'lange jaren geregeerd geweest (is) bij die geene die sustineerden van den bloede te zijn, reden waarom stadsrentmeester Blotenburgh als aan de stad rekenplichtig rentmeester werd aangesteld 41). Volgens het testament was het gasthuis bestemd voor 5 vrouwen, familieleden van beide stichters. In 1660 was er echter nog maar geld voor het onderhoud van vier en 10 jaar later voor drie commensalen, 'wegens armoede en plaatsgebrek' 42).

2.3.2. Het Heerengasthuis tot de fusie, 1459-1753

Dit gasthuis werd op 6 oktober 1459 gesticht door Margriet Heeren, dochter van Aart 43). De oorspronkelijke ligging is met zekerheid aan te geven: een register rond 1700 vermeldt 'Gorterstraat (Lange Putsstraat), hoek Verwersstraat, daar men gaat van de Colpertstraat naar de Peperstraat 44), terwijl Van Sasse van Ysselt het heeft over het hoekhuis in de Lange Putsstraat tussen het huis 'De Helm' en de Korte Putsstraat 45). In 1603 is het gasthuis verhuisd naar Achter de Drie Mollen naast het Meelmansgasthuis, waar het bestond uit een 'huys en twee hofkens' 46). Na de fusie is het op 24 april 1753 verkocht door notaris Johannes van den Oever.

Na het overlijden van de stichteres is het gasthuis bestuurd door de beide executeurs-testamentair, Arnold Heeren en Jan Wouters 47). De opvolging is onbekend. Eind zeventiende eeuw heeft ook hier het stadsbestuur de bevoegdheid verworven de rekeningen af te horen 48). De stichting was bestemd voor vier arme vrouwen, van wie er twee uit de familie van haar vader en twee uit de familie van haar

moeder stamden 49). In 1699 konden nog drie vrouwen geherbergd en onderhouden worden 50).

2.3.3. Na de fusie: het gecombineerde gasthuis Brants-Heeren

In 1750 besloten drie leden van de stad om de financiën van de twee 'sober gedoteerde' gasthuizen te saneren. Hiertoe zou de eerstvolgende vacature niet vervuld worden. Het stadsbestuur kon dit besluit nemen, omdat het in beide gevallen collatierecht bezat 51).

In 1753 overleed een bewoonster van het Brantsgasthuis. Er werd nu een commissie ingesteld, die als opdracht kreeg te onderzoeken of de enige bewoonster van het Heerengasthuis, de weduwe Miranda, niet naar het andere gasthuis overgebracht kon worden, omdat het pand van het Heerengasthuis 'door oudheyt des tijds' bouwvallig was geworden en er geen fondsen waren het te restaureren. Aldus werd besloten, en bovendien werden de fondsen gecombineerd 52).

In 1811 woonden er nog drie vrouwen in het huisje in het Gruiterstraatje. Dit pand telde een verdieping, bestaande uit vier vochtige kamers en een keuken. De drie vrouwen voerden een afzonderlijke huishouding 53). De Commission des Hospices nam het bewind op 2 mei 1811 over, nadat pas enkele dagen eerder een verzoek om inlichtingen naar de rentmeester was uitgegaan 54). Op 28 juli 1812 was ook de afwikkeling voltooid 55).

2.4. Het Agnes van den Broeckgasthuis

Agnes, dochter van Gijsbert van den Broeck en van Beatrix van den Heuvel, stichtte het naar haar genoemde gasthuis bij testament op 16 maart 1496 56). In het kader van de primaire dotatie moest een huis aangekocht worden uit hetgeen zij van haar moeder had geërfd. Haar moeder was echter ook degene die in eerste instantie belast was met de uitvoering van Agnes' testament, reden waarom ook sprake is van een van den Heuvelgasthuis 57). Na het overlijden van Beatrix van den Heuvel werden haar executeurs-testamentair belast met de uitvoering van Agnes' testament 58). Na enige moeilijkheden slaagden zij erin een huis aan te kopen in de Beurdeestraat, dat bestemd was voor de huisvesting van de commensalen 59). Aan het einde van de achttiende eeuw werd het gasthuis uitgebreid met het naast of nabij gelegen huis 'De Stadt Dort' cum annexis 60).

De secretaris van de Commission des Hospices trof het gasthuis in goede staat aan. Het ene pand bestond uit twee verdiepingen en een zolder: op de begane grond een werkkamer en drie slaapplekken, op de eerste verdieping twee slaapkamers met samen zes bedden. Het huisje was 'bien fermé, bien éclairé, assez saine'. Via een tuin où ces femmes se promènent pendant la belle saison' bereikte men het tweede pand, dat op de begane grond de slaapkamer van de dienstmeid en een oven om brood te bakken bevatte 61).

Het bestuur was toevertrouwd aan twee naaste bloedverwanten van vaders- en moederszijde 62), van wie de nazaten in 1811 en volgende jaren zoals we verderop zullen zien, nog actief waren. Wel hadden de provisoren het recht om de rekeningen af te horen aan het stadsbestuur verloren 63). Het gasthuis was bestemd voor negen vrouwen van het bloed van haar vader en moeder. Mochten er uit die kring niet voldoende kandidaten zijn, dan kwamen ook andere arme vrouwen in aanmerking 64). Tekenend voor de betrekkelijke welvaart van het gasthuis is het feit, dat in 1811 nog steeds aan negen vrouwen en een dienstmeid plaats en onderhoud geboden kon worden 65). De Commission des Hospices nam op 23 juli 1811 het beheer over. De financiële afwikkeling was op 28 juli 1812 afgerond 66).

De opheffing en afwikkeling verliepen echter allesbehalve kreukloos. Op het eerste verzoek om inlichtingen van de Commission des Hospices weigerde de rentmeester Van de Ven te reageren, omdat het testament van de stichteres hem dat verbood. Hoewel de Commission hem er op wees, dat de prefect geboden had van ieder gasthuis ongeacht de rechtstitel informatie te verschaffen, was er toch eerst zware druk van de prefect nodig om Van der Ven tot mededeelzaamheid te bewegen 67). Het is wel duidelijk, dat hij hier niet zelfstandig, maar in opdracht van de provisoren, J. van Gennip en G. Verhofstad, handelde. Deze protesteerden zelf tegen de opheffing van het gasthuis. Hun argumenten betroffen de zelfstandigheid en het besloten familie karakter van de stichting, maar legden zich in tegenstelling bijvoorbeeld tot de provisor van het Loyersgasthuis neer bij de gang van zaken. In 1816 reclameerden de beide provisoren tegen de opheffing van het gasthuis bij Gedeputeerde Staten, doch ook hier vonden ze geen gehoor 69). Aan een verzoek om de documenten, die zij in hun bezit hadden, aan het College van Regenten over te dragen, hebben zij in ieder geval niet volledig voldaan. De stichtingsakte bevindt zich daarom in het gemeentearchief van Gemert.

Aan het fysieke bestaan van het gasthuis kwam een einde in 1823: de gebouwen werden toen geconfisceerd en afgebroken in verband met de aanleg van een grote weg bij de Vughterpoot 70).

2.5. De gecombineerde gasthuizen Gijsbert van den Broeck, Van Sambeek, Moons, Uytter Oisterwijk en De Weerd

2.5.1. Het Gijsbert van den Broeckgasthuis 1464-1735 (1811)

Gijsbert van den Broeck stichtte het naar hem genoemde gasthuis op 19 juli 1464 bij testament 71). Hij was raad van de stad, eerst gehuwd met een zekere Hillegond, vervolgens met Beatrix van den Heuvel. Een dochter uit dit huwelijk, Agnes, heeft het hiervoor besproken gasthuis gesticht. Het huis lag in de Sint-Jorisstraat. In 1789 is het verkocht en in de dagen van Sasse van Yssel diende het als smederij 72). Het bestuur werd in eerste instantie opgedragen aan zijn broers Godfried en Gerard en aan Willem van Poppel. Na hun dood werd het volgens de bepalingen in het testament overgenomen door de deken van de Sint-Jan, de oudste schepen en de procurator van de Tafel van de Heilige Geest. De provisors benoemden jaarlijks twee mannen uit de buurt als rentmeesters 73). Nadat de stad in Staatse handen was gekomen, werd de deken als bestuurder vervangen door de rentmeester van de episcopale en andere geestelijke goederen 74). Het huis was bestemd voor zeven arme mannen van vijftig jaar en ouder, bij voorkeur uit de familie van de stichter, van zijn eerste echtgenote Hillegond of van Steven van den Broeck 75). In 1670 waren de fondsen dermate geslonken, dat slechts twee mannen onderhouden konden worden, 'mits d'armoede' 76). Het archief werd in 1611 in het huis zelf bewaard. Sinds 1585 werden de rekeningen afgehoord door de provisors in aanwezigheid van 'de vrienden van de fundateurs ende naeste nabueren' 77). In 1735 werd het gasthuis gecombineerd met het Van Sambeekgasthuis.

2.5.2. Het Van Sambeekgasthuis

Jan van Sambeek stichtte het naar hem genoemde gasthuis op 15 november 1612 en doteerde het op 26 oktober 1617 78). Hij was de zoon van Goijart Janssoen van Sambeek en van Vincentia dochter van Henrick van Liebergen de Ruyter. Het gasthuis werd ook wel Godshuis Charitaete genoemd.

Het huis lag op een terrein, dat aan de voorzijde van de Windmolenbergstraat een poort bezat, die uitkwam naast de Sint-Antoniuskapel, terwijl aan de achterzijde een poort uitgang gaf naar de Diepstraat 79). Volgens Van Sasse van Yssel lag het tussen de Krengelgang en de Stijfelpot, terwijl de akte van rechterlijke uitwinning van 1709 ook nog een 'Sambeek ganghsken' noemde 80). Volgens de stichtingsakte zou het bestuur uitgeoefend worden door Melchior Jansen of een nakomeling van diens zuster Marieke, door de presidentschepen en de meester van het Groot-Gasthuis. De provisors benoemden een rentmeester, die om de drie jaar rekening aflegde 81). Het huis was bestemd voor 12 mannen, maar de vermogensontwikkeling was zo ongunstig, dat binnen een eeuw het huis verkocht moest worden en geen enkele commensaal onderhouden werd 82). Zelfs eerder, vanaf het moment dat we de beschikking hebben over rekeningen van dit gasthuis (1693), is het huis aan zijn doel onttrokken 83). Pas na de fusie met het Van den Broeckgasthuis werden de fondsen weer gebruikt.

2.5.3. De fusie van het Gijsbert van den Broecks- en het Van Sambeekgasthuis

Op 14 oktober 1735 gaven de Drie Leden van de stad opdracht aan enkele heren om te onderzoeken of een fusie van het Van Sambeekgasthuis met het Van Mierdengasthuis of het Gijsbert van den Broeckgasthuis tot de mogelijkheden behoorde. Men was van mening, dat het zeer aanzienlijke vermogen, dat het eerste gasthuis, ten gevolge van de decennia lagen 'Ledicheyd' weer benut diende te worden 84). Het onderzoek verliep zo voorspoedig, dat met ingang van 1736 de fusie een feit was. Het stadsbestuur als provisor over het Van Sambeekgasthuis zou het inkomen overdragen en voortaan een plaats in het Van den Broeckgasthuis begeben 85).

2.5.4. Moonsgasthuis

Dit gasthuis is gesticht door Jan Moons en zijn echtgenote Aleyda, dochter van Hendrick van Neijnsel. Deze gebeurtenis zou hebben plaatsgevonden in 1400 87).

Het huis lag op de Papenhulst, naast de 'huidige normaalschool in de richting van de Clarastraat' 88). Het bestond uit een huis en een wat kleiner huis, waartussen een gangetje liep naar een negental cameren, dat ook tot het gasthuis behoorde 89).

In 1754 was het geheel in zeer bouwvallige staat en de fondsen om het te restaureren ontbraken 90).

Het bestuur werd uitgeoefend door de procurator van de Tafel van de Heilige Geest en de kerkmeesters van de Sint-Jan, een samenstelling, die door de eeuwen heen onveranderd is gebleven 91). Bij stichting was het bestemd voor 12 mannen.

2.5.5. De fusie van het gecombineerde gasthuis Gijsbert van den Broeck en van Sambeeck met het Moonsgasthuis

Op grond van een memorie van de provisorsen van het Moonsgasthuis dat noch in staat was het bouwvallige huis te restaureren, noch de nog aanwezige twee mannen en een dienstmeid te onderhouden, aan de provisorsen van de twee gecombineerde gasthuizen, werd tot een fusie besloten. Het volgende werd overeengekomen: met ingang van 1755 zouden de twee mannen en de meid van het Moonsgasthuis verhuizen naar het Van den Broecksgasthuis. Het pand op de Papenhulst zou worden verkocht en de inkomsten ten behoeve de combinatie belegd worden. Na overlijden van een van de twee commensalen van het Moonsgasthuis zou diens plaats niet vervuld worden. De oorspronkelijke provisorsen zouden het collatierecht behouden. Na akkoord van het stadsbestuur werd dit besluit uitgevoerd 92).

2.5.6. Het gasthuis Uytter Oisterwijck 1408-1716 (1811)

Jacob Uytter Oisterwijck stichtte samen met zijn echtgenote Machtild, dochter van Godevaert Schuncken, het naar hem genoemde gasthuis bij testament op 12 september 1408 93). Bij de stichting stond het huis op de Oude Hulst 94), gedurende de zeventiende en achttiende eeuw treffen we het aan in de Sint-Jorisstraat. Het bestuur werd eerst door de executeurs-testamentair, vervolgens op grond van het testament van Machtild door de oudste schepen, de procurator van de Tafel van de Heilige Geest en de deken van de Sint-Jan 96). De laatste is na de reductie van de stad vervangen door de rentmeester van de episcopale en overige kerkelijke goederen 97). Als rentmeester werden aangesteld twee mannen, die in de buurt van het gasthuis woonden. Zij dienden jaarlijks rekening voor de provisorsen af te leggen. Het huis was bestemd voor 13 arme mannen en een dienstbode. De mannen moesten 40 jaar of ouder zijn 98). Het archief werd in het huis zelf bewaard. In 1611 bleek, dat alle rekeningen sinds 1478 waren afgehoord 99).

2.5.7. Het de Weerdgasthuis 1523/1528-1754 (1811)

Gerard de Weerd stichtte het naar hem genoemde gasthuis voor 1523 of 1528 100). Het huis lag op het Ortheneind achter de eerste Sint-Pieterskerk. Het is afgebroken voor 1670 101). Het gasthuis was bestemd voor 10 mannen 102).

2.5.8. De fusie van het Uytter Oisterwijckgasthuis en het De Weerdgasthuis, 1716

De voorgeschiedenis van deze stichting is niet te achterhalen. Bekend is, dat op 23 juni 1716 Johan van Proyen aangesteld werd tot rentmeester van de twee gecombineerde gasthuizen, dat de inkomsten gescheiden geadministreerd moesten blijven en dat het De Weerdgasthuis bij het andere introk, op voorwaarde dat het het nadelig slot daarvan zou betalen 103).

2.5.9. De fusie van de vijf gasthuizen 1789

Op verzoek van de provisorsen van de vijf gasthuizen - allen overigens schepenen - besloot het stadsbestuur in 1789 de fusie toe te staan. De fondsen zouden in een rekening, maar in afzonderlijke hoofdstukken geadministreerd worden. De panden werden verkocht en gezamenlijk verhuisden de commensalen naar een pand in de Peperstraat 104): in totaal negen man, van wie er vijf betaald werden door de stichting Uytter Oisterwijck, twee door de stichting Van den Broeck, een man door de Moons- en een man door de Van Sambeeckstichting 105).

In de Peperstraat beschikten de gecombineerde gasthuizen over '2 corps de Logis', het ene bestaande uit twee etages en een zolder, het andere een verdieping lager. Het eerste gebouwtje had op de benedenverdieping een grote eetkamer en keuken, waarachter een kamer met zes bedden lag. Het was gescheiden van het tweede door een kleine binnenplaats met gras en bomen. Het tweede huisje diende op de begane grond als opslagplaats en bezat op de eerste verdieping drie slaapplekken. Het huis was in goede staat.

Wel merkte Suet Latoer nog op, dat de mannen een gemeenschappelijk huishouden hadden, dat

echter niet zo ver ging dat de inkomsten gedeeld werden: wie geen werk had, was bijzonder arm 106). Op 17 september 1811 nam de Commission des Hospices het bewind van de rentmeester over; de afwikkeling was op 28 juli 1812 voltooid 107).

2.6. Het Catersgasthuis 1449-1811

Het gasthuis dat genoemd is naar Catharina Caters, heeft volgens Coopmans als eerste vermelding 1607, omdat de rekening over dat jaar door de stadscommissarissen is afgehoord 108). Het gasthuis is echter meer dan anderhalve eeuw ouder: het is namelijk een stichting van Rodolphus van Herpen, ook wel Roeloff metter Keese genoemd, zoon van Rodolphus en echtgenoot van Bertradis, d.d. 7 april 1449 109). Een overtuigende aanwijzing voor de identiteit van de beide gasthuizen vinden we in de inventaris die L. Gast in 1806 van het archief heeft vervaardigd: hij vermeldde, dat 'in de kelder onder de lessenaar' zich de fundatie van een gasthuis in de Sint-Jacobsstraat door Roelof van Herpen d/to 7 april 1449' bevond 110). Van minder belang is de opmerking van de blokmeesters van het Hinthamereinde, dat zij reeds sinds 1530 het gasthuis pro deo bestuurd hadden 111).

Tenslotte zijn er in het archief een aantal charters te vinden, waarin Roelof van Herpen de begunstigde partij is 112). We kunnen vermoeden, dat hier eenzelfde figuur is opgetreden als bij het gasthuis, dat gesticht is door Jan Koyts, maar pas ten gevolge van de belangrijke schenkingen van Christina Meelmans tot bloei is kunnen komen. Overtuigende bewijzen voor deze hypothese bestaan echter niet. In het archief vinden we de naam Roelof van Herpen wel, de naam 'Van Herpensgasthuis' niet terug. Het gasthuis wordt aangeduid als Catharina of Gertrude Catersgasthuis 113).

Het huis lag in de Sint-Jacobsstraat op de hoek van de Windmolenbergstraat 114). Suet Latour trof het in 1811 in slechte staat aan: de vier kamers waren klein, slecht geventileerd en ongezond. De muur aan de straat(west-)zijde bevond zich in een goede, die aan de oostzijde, die uitkeek op een gemeenschappelijke cour, in een zo slecht toestand, dat reparaties nodig waren 115). Het bestuur over het gasthuis werd uitgeoefend door de blokmeesters van het Hinthamereind. Dit hield in dat van geen 'superintendentie' door de stedelijke overheid sprake was. In het algemeen gedeelte hebben we gezien, dat stadsresident Mobachius Quaet in zijn memorie over de gasthuizen het Catersgasthuis zelfs niet vermeldt. Tot het einde toe zijn de blokmeesters bang geweest ook maar iets van hun zelfstandigheid te verliezen. In 1806 gaf men schoorvoetend en pas na juridisch advies inlichtingen aan de municipaliteit over de omvang en de inkomsten van het gasthuis 116). Het bestuur over het gasthuis werd geregeld in het Reglement van het blok van het Hinthamereinde. Het reglement van 1762 bepaalde, dat ieder jaar de rekening moest worden afgehoord op de eerste dag na de grote maaltijd van het Zinnelooshuis, dat is veertien dagen of drie weken voor vastenavond.

Van de twee blokmeesters fungeerde de 'aankomende' als rentmeester van het gasthuis. De jaarlijkse wisseling van blokmeesters verklaart waarom ook jaarlijks een nieuwe rentmeester over het gasthuis aantrad 117).

Slechts eenmaal heeft het stadsbestuur in het bestuur van het gasthuis weten te penetreren. In 1608 bezocht notaris Geerlingh Ruijsch het gasthuis en bevond toen dat de rekening over dat jaar was afgehoord door de commissarissen, die hiertoe door de drie leden van de stad waren aangesteld 118). Een bijzondere functionaris was de griffier, die vanaf 1806 belast was met de zorg voor het archief van het blok, van Reinier van Arkel en van het gasthuis 119). Het huis bood bij stichting plaats aan acht vrouwen 120), in ieder geval vanaf 1607 tot de opheffing aan vier vrouwen 121). Sinds 1774 betaalden zij een vrijwillige gift van f.100,- bij wijze van entreegeld. Vrouwen, die zo'n gift konden opbrengen konden onmiddellijk geplaatst worden, terwijl armlastigen uit een voordracht van drie gekozen werden 122).

Na de reductie van Den Bosch was een minderheid van der blokmeesters gereformeerd 123). Het was hen een doorn in het oog, dat de 'papistische blokmeesteren' er steeds in slaagden een geloofsgenote in het gasthuis te plaatsen. Toen in 1651 een commensaal overleed, wendden ze zich tot het gereformeerde stadsbestuur met het verzoek een gereformeerde vrouw toe te laten, tegen wie hun katholieke collegea bezwaar hadden gemaakt, weliswaar niet op grond van haar geloof, maar omwille van haar geboorte buiten de stad. De gereformeerde blokmeesters brachten naar voren dat dit een drogreden was, omdat het bezwaar van de afkomst nog nooit als bezwaar had gegolden zolang de vrouw katholiek was. Het stadsbestuur beschikte dat voortaan twee vrouwen katholiek en twee protestant moesten zijn.

Opheffing: het bestuur van de Commission des Hospices trad op 15 oktober 1811 in werking, welke tamelijk late datum samenhang met het verzet van het blok tegen de centralisatie 125). De afwikkeling van de rentmeester met de prefect vond plaats op 28 juli 1812 126).

Archief: op de al vermelde uitzondering na zijn de rekeningen niet door het stadsbestuur gecontroleerd. De bewaring vond in 1611 plaats in het gasthuis zelf, later in het Zinnelooshuis 127).

Tot 1762 zijn de besluiten van de blokmeesters als provisoren over het gasthuis opgetekend in de resolutieboeken van blok of Zinnelooshuis. Vanaf dat jaar werd een afzonderlijk resolutieboek aangelegd (128).

Doordat er van stadswege geen toezicht op het beheer werd uitgeoefend, is het archief van het Catersgasthuis veelzijdiger dan dat van de andere gasthuizen: hier treffen we lange series borderellen en bijlagen bij de rekeningen aan, terwijl deze stukken bij de andere gasthuizen slechts een enkele maal ten onrechte zijn overgedragen.

De overdracht van het archief aan de Commission des Hospices is enigszins moeizaam verlopen: pas na enkele verzoeken van de kant van de Commission (129) vond ze op 4 augustus plaats (130).

2.7. Het Van-Deventergasthuis 1514-1811

Hendrick Prouninck van Deventer, ridder van Jerusalem, stichtte het naar hem genoemde gasthuis op 9 november 1514 bij testament (131). Het door hem bestemde huis lag in de Waterstraat tussen de Lombardse en Loeffse brug, naast het huis van Loon (132). Het gasthuis is vervolgens verplaatst naar het Sint-Jacobskerkhof, waar het naast het verplaatste Baseldonckklooster en het huis van Nuenen lag (133). Dit tweede huis heeft een tijd lang nog dienst gedaan als onderdak voor de commensalen, maar is tussen 1666 en 1756 aan zijn bestemming onttrokken (134). Tot 1811 werd het huis met de daaromheen liggende tuin verhuurd aan hoveniers, terwijl de fondsen gebruikt werden ten behoeve van uitkeringen aan mannelijke en vrouwelijke nazaten van de stichter (135).

Het bestuur werd op grond van Prouninck's testament uitgeoefend door de oudste van zijn bloed en naam. Was het geslacht uitgestorven, dan zouden de procurator van de Tafel van de Heilige Geest, de prior van de predikheren en de oudste kerkmeester het overnemen (136). Dit laatste geval heeft zich nooit voorgedaan: wel werd de provisor in 1614 wegens onregelmatigheden uit zijn ambt gezet door het stadsbestuur (137). Stadsraad Guillaum van Doyenbroeck en na zijn dood diens weduwe Maria van Horenbeeck namen het bewind waar tot 1638. In dat laatste jaar slaagde Cornelis Prouninck, erfgenaam van de stichter, er in het bestuur voor de familie te herwinnen. Na diens dood herneemt de stad haar rechten (138). Het gasthuis was bestemd voor zes mannen, doch zoals we gezien hebben is de functie verschoven naar het onderhoud van de nazaten van de stichter.

Het Sint-Eloysgasthuis 1395-1811

Op 5 december 1395 stichtte Wouter van Oeckel met instemming van zijn echtgenote Margaretha dit gasthuis, dat naar de ligging op één erf met de Sint-Eloysskapel haar naam ontving (139). Het huis werd afgebroken, toen een straat langs de Smalle Haven werd aangelegd. In 1670 woonden de vrouwen in het pand van het Van de Avennegasthuis aan de overzijde van de Orthenstraat (140), waarna het - mogelijk na ingrijpen van stadswege - werd verplaatst naar het Groot Begijnhof. Een derde verhuizing kreeg zijn beslag, toen het op 29 december 1749 het Groot Begijnhof verkocht en gesloopt werd (141). Het gasthuis kreeg toen onderdak in de Choorstraat, waar Suet Latour het in 1811 aantrof, bestaande uit twee 'petits corps de logis'. Het ene gebouwtje bestond uit drie zeer lage en zeer vochtige kamers: 'Ce petit batiment tombe en ruine et peut d'un moment à l'autre devenir le tombeau des femmes qui l'habitent'. Het andere was iets steviger (142). Het bestuur werd door de stichter toegewezen aan een der oudste schepenen, de procurator van de Tafel van de Heilige Geest en aan een geschikt en ontwikkeld man uit de familie van Coenraad van Driel (143). Als rentmeester deden dienst twee door de provisoren uit de naburen gekozen mannen, die jaarlijks rekening aflegden (144). Het huis was bestemd voor zeven behoeftige vrouwen, bij voorkeur stammend uit de familie van Coenraad van Driel. Het bood tevens plaats aan passanten (145). Zowel in 1670 als in 1810 woonden er nog drie commensalen (146). Het bestuur van de Commission des Hospices trad op 1 september 1811 in werking, terwijl op 28 juli van het volgende jaar de afwikkeling van de bestuursoverdracht was voltooid (147).

2.9. De gasthuizen en beurzen van Hester van Griensven 1651-1811

Hester van Griensven, dochter van mr. Rogier van Griensven, bij leven raad van de stad, stichtte op 21 juni 1651 bij testament de naar haar genoemde gasthuizen en beurs, waarmee zij de een na laatste particuliere stichting op haar naam heeft. De laatste stichting vóór 1778 was het St. Maartensgasthuis uit 1682 (noot A.C.M. Kappelhof).

Op 14 december van hetzelfde jaar overleed zij (148). Ze gaf opdracht aan Isabella Clara, dochter van Johan Kesselaar, heer van Marquette om een bequame huysinge in Brabant onder 't Gebiet van den Coninck van Spanien als Hertoch van Brabant' te kopen en daarin een gasthuis voor 15 arme mannen

en 7 arme vrouwen te vestigen. Daarnaast diende de erfgename vijf beurzen te stichten, bestemd voor studenten van haar geslacht, die gingen studeren aan de Bossche Latijnse School of aan de universiteiten van Keulen, Leuven en Douai. Na een request van professor Florentius Schuyf, rentmeester van de Bossche beurzenstichtingen besluiten de Staten-Generaal op 22 maart 1653, dat de gasthuizen moesten staan en de beurzen worden uitgereikt binnen de Republiek. Op het verzoek van rentmeester/professor om de beurzen ook te mogen toekennen gaan Hare Hoogmogenden in 1657 niet in: dit recht blijft de familie voorbehouden 149).

Aan haar echtgenoot E.A. van Maldegem, baron van Leijsschot, beloven de Staten-Generaal waarborgen tegen eventuele gerechtelijke stappen door de koning van Spanje 150). In hetzelfde jaar 1657 bepaalden hunne Hoogmogenden, dat het woonhuis van Hester niet als gasthuis mocht dienen, maar dat er een ander pand gekocht moest worden 151). Aangezien in dit jaar ook de reglementen op de beide gasthuizen goedgekeurd werden, mogen we aannemen, dat in 1657 of 1658 Hesters testament ten uitvoer is gebracht.

Het in 1658 gekochte huis was het 'Huis van Gemert', zo geheten naar de commanderie van de Gemertse balije van de Duitse orde, die hier tussen 1426 en 1638 gevestigd was 152). Het lag aan de Diepstraat 153), terwijl ook het Sint-Jacobskerkhof genoemd werd 154). Het terrein van het gasthuis werd begrensd door de stadsmuur en het water (de Dieze).

Aan de voorzijde werd het mannen-, aan de achterzijde het vrouwengasthuis gevestigd. De vrouwen beschikten tevens over een in 1660 nieuw geplaatst gebouwtje. Beide sexen hadden een eigen poort om ongewenste vermenging te vermijden. In 1787 ruilden mannen en vrouwen. De naam Maagdenhuis stamt uit deze periode. Deze naam is overgedragen op de in 1899 op deze plaats gebouwde en in 1978 in verband met de bouw van bejaardenflats gesloopte arbeiderswoningen. Blijkens het rapport van Suet Latour bestond het achterhuis uit twee etages en een zolder. Op de begane grond bevonden zich een eetkamer en zes slaapkamers met ieder twee bedden, die klein en vochtig werden genoemd, maar zich overigens in goede staat bevonden. Op de verdieping waren twee werkkamers.

In het paviljoen achterin de tuin had de rentmeester zijn kamer. Terwijl de mannen een gezamenlijke huishouding voerden en daarvoor ook een dienstmeid ter beschikking hadden, bezat iedere vrouw een eigen keukentje. Zij woonden in een klein en ongezond gebouwtje 155).

Het bestuur werd uitgeoefend door de nazaten van Eugène van Maldegem en een door de stad aangewezen persoon van gereformeerde religie 156). Het recht van collatie was nog in handen van een Van Maldegem 157). De gasthuizen en de beurzenstichting werden door de laatste rentmeester Van de Pavert aangeduid als familiefundatie 158).

Dat een rooms-katholieke Van Maldegem het bestuur uitoefende is merkwaardig gezien de resoluties van de Staten-Generaal van 19 april 1651 en 5 oktober 1655, die van katholieken het bestuur over fondaties juist verboden. De rentmeester legde rekening af voor de magistraat 159).

Het gasthuis bood plaats aan 15 arme mannen en 7 arme maagden. Van de mannen dienden er minstens 10, van de vrouwen minstens 4 de katholieke religie toegedaan te zijn. Familie van Hester van Grinsven genoot de voorkeur 160). Een van de mannen werd door de rentmeester belast met het toezicht over zijn huisgenoten, het openen en sluiten der deuren e.d. Bij de vrouwen werd zo'n figuur niet nodig geacht 161).

Omdat de rekening van 1810 niet meer aanwezig is, is de gang van zaken rond de opheffing van het gasthuis moeilijk te dateren 162). De laatste rentmeester Van de Pavert weigerde aanvankelijk zijn medewerking aan de Commission des Hospices te verlenen, omdat hij naar zijn zeggen alleen de familie verantwoording verschuldigd was 163). Op 6 augustus werd het bewind echter overgenomen, en een dag later kreeg Van de Pavert het bevel zich niet meer met de gang van zaken te bemoeien 164). De collator verloor zijn rechten in de herfst van hetzelfde jaar 164). Van de Pavert heeft na zijn ontslag gepoogd om in ieder geval van zijn inkomsten verzekerd te blijven, en toen hem dit niet lukte om hersteld te worden in zijn voormalige functie.

Dit laatste verzoek, gericht aan Gedeputeerde Staten in 1815, lokte een felle reactie van de regenten van de Godshuizen uit: dezen beschuldigden hem van kwade trouw, omdat hij onder het mom van liefdadigheid slechts zijn eigen gewin op het oog zou hebben 165). Van de Pavert kreeg noch bij Gedeputeerde Staten noch bij de Koning gehoor. 166).

Het huis werd, nadat de bejaarden het hadden verlaten, eerst verhuurd, later in erfpacht gegeven aan de stad, die er militairen in onderbracht 166).

Het ene stuk in het archief, dat de beurs betreft, 167), is niet afzonderlijk beschreven, omdat het beurs en gasthuizen tot 1811 door dezelfde rentmeester beheerd zijn geweest.

Het Hamersgasthuis 1582-1811

Jenneke Hamers, dochter van Hybert, stichtte met toestemming van de hertog van Brabant het naar haar genoemde gasthuis, op 5 maart 1582, mede ter uitvoering van het testament van haar zuster Mechtild 168).

Het gasthuis lag in het Baetenpoirtken aan het Klein-Lombardje of Lombardstraatje, het verbindingsstraatje tussen 'Achter het Wild Varken' en 'Achter het Stadhuis' 169). Het gasthuis bestond uit 8 kameren - vier voor de commensalen en vier om ten behoeve van het gasthuis te verhuren. Het was een hofje om een gemeenschappelijk erf, dat met een zijde aan de Dieze grensde 170). Het gasthuis werd bestuurd door de meester van het Groot-Gasthuis, de twee oudste blokmeesters van de Kerk- en Verwerstraat en twee naaste familieleden, die in de stad woonden 171). In de achttiende eeuw werden de verwanten, die elders woonden, door een notaris vertegenwoordigd 172). Gedurende diezelfde eeuw is er sprake van een aantal geschillen rond dit bestuur geweest. In de eerste plaats een poging van de ouderlingen van het blok om de blokmeesters te verdringen. Deze lieten hen begaan, totdat ze ook trachtten de benoeming van de rentmeester naar zich toe te trekken. Ingrijpen van het stadsbestuur ten gunste van de bloemeesters schakelde de ouderlingen uit 173). Het rentmeesterschap, dat normaliter door een daartoe benoemd blokmeester werd uitgeoefend, werd in de jaren dertig van de eeuw waargenomen door de blokmeesters gezamenlijk. In 1739 concludeerden ze, dat hun zeggenschap vergroot moest worden anders zouden ze hun gratis waarneming weer overlaten aan een bezoldigd rentmeester. Door verzet van hun medeprovisor, de regent van het Groot-Gasthuis, moest aldus gehandeld worden 174). Rentmeester Juin van het Groot-Gasthuis nam ook het dagelijks bestuur over het Hamersgasthuis op zich. Na zijn overlijden vorderden zijn echtgenote en zoon het batig saldo op, hetgeen ertoe zou leiden, dat in het vervolg twee vrouwen minder onderhouden konden worden 175). De blokmeesters kwamen toen op hun voorstel terug. Met hetzelfde gebrek aan succes. 176). Het gasthuis was bestemd voor acht vrouwen, 177), die moesten Leven volgens een reglement, dat bij de ingang van het gasthuis was opgehangen 178). Hun aantal verminderde gestaag, totdat in 1793 nog maar drie vrouwen over waren, die wegens de bouwvallige staat van het hofje thuis onderhouden werden 179). De Commission des Hospices nam op 4 mei 1811 het beheer over. Op 28 juli 1812 was de afwikkeling van de overdracht voltooid. 180).

Archief: Jenneke Hamers had bij de stichtingsakte bepaald, dat de documenten bewaard moesten worden in het Groot-Gasthuis. In de praktijk bevonden ze zich onder de hoede van de rentmeesters 181). Slechts het dubbel-exemplaar van de rekening bevond zich op het Groot-Gasthuis met uitzondering echter van een periode in de tweede helft van de achttiende eeuw, toen de dubbelen naar het stadhuis verdwenen 182). De overdracht van het archief door de laatste rentmeester aan de ontvanger van de Commission des Hospices lijkt geen problemen te hebben opgeleverd 183). Een stuk is echter via een andere weg in het archief van de Godshuizen beland: het reglement van het gasthuis. W. de Vreese, bibliothecaris van de gemeentelijke leeszaal te Rotterdam heeft dit stuk in de jaren dertig van deze eeuw gekocht te Parijs en het door bemiddeling van J.P.W.A. Smit verkocht aan de Godshuizen voor een prijs van f. 22,36 184). Het is mogelijk, dat een der Franse leden van de Commission dit fraaie stuk heeft meegenomen naar Frankrijk.

2.11. Het Keytsgasthuys 1393-1811

Aert Keyt of Koyt stichtte het naar hem genoemde gasthuis bij testament op 21 juni 1393 185). Het huis lag temidden van moestuinen achter de Hinthamerstraat. Het was te bereiken via de steegjes Achter de Drie Mollen en Achter het Swart Leuwken, naar welke steegjes het gasthuis twee bruggen bezat 186) In 1670 was het huis zeer vervallen, terwijl Suet Latour het in 1811 beschreef als 'un seul rez de chaussée', bestaande uit drie kamers en een keuken, voorzien van een slecht dak en goede muren. In dat jaar was het huis al niet meer in gebruik bij het gasthuis: de commensalen waren besteld en het pandje was verhuurd aan een hovenier 188).

Na 1822 werd het huisje niet meer verhuurd omdat het te weinig opleverde 189). Het bestuur werd door de stichter opgedragen aan zijn neef Jan Koyt - de stichter van het Meelmansgasthuis (?) - zijn familielid Willem Loyer en aan Gerlach Boest. De opvolging zou bij coöptatie verlopen, maar mocht er geen overeenstemming bestaan in dit opzicht, dan zou de rector van de Tafel van de Heilige Geest het bewind overnemen 190). Deze stap bleek reeds in 1428 nodig te zijn 191).

Het huis werd bestemd voor 13 arme vrouwen, in de eerste plaats voor familieleden en zijn dienstmaagd Aleydis 192). Reële cijfers zijn bekend uit 1670 en 1712: 3 vrouwen 1786: 2 vrouwen, terwijl in 1811 de inkomsten zo gering waren, dat de commensalen thuis onderhouden werden 193).

Tekenend voor de problemen, die een goed beheer van het vermogen een gasthuis kon bezorgen is een affaire uit 1753, toen de moeder en erfgename van rentmeester Samuel Loeff, het batig slot van diens beheer opeiste. Gezien de geringe inkomsten van het huis kon hieraan slechts voldaan worden door een grondrente van 1 mud te verkopen en het aantal onderhouden vrouwen van drie tot een te doen uitsterven 194).

Op 6 november 1811 nam de Commission des Hospices het beheer over het huis over, en op 12 februari 1813, een maand nadat de vrouwen verhuisd waren naar het latere Oude Mannen- en Vrouwenhuis, vond de verevening tussen rentmeester en prefect plaats 195). De rekeningen werden bewaard in het huis van de Tafel van de Heilige Geest, 'eenighe gepasseert, ende geteekent, ende andere mits overleveringhe aan den voorschreve rectoir (...) alsoo voor gepasseert zijn gehouden'196). Waar de rest van het archief bewaard is, is onduidelijk.

2.12. Het Meelmansgasthuis 1400-1811

Op 21 juni 1400 stichtte Jan Koyt, mogelijk neef van Aert Koyt, stichter van het Koytsgasthuis, een gasthuis, dat op 17 februari 1412 door Cristina Meelmans, begijn van het Groot-Begijnhof dermate rijk werd begiftigd, dat het huis voortaan haar naam droeg 197).

Het door Koyt bestemde huis lag op de Windmolenberg. Cristina Meelmans' schenking omvatte vooral een groter huis, gelegen Achter de Drie Mollen naast het Heerengasthuis. Het huis stond aan het water, want in 1763 vielen drie kamers van het gasthuis in de Dieze 198). In 1811 trof Suet Latour het in een slechte staat aan: klein, laag, ongezond, voorzien van een vloer van aarde of straatstenen en slechts uitgerust met bedsteden als meubilair. De tuin rondom was verhuurd 199).

Het bestuur werd in eerste instantie uitgeoefend door Tilmannus de Spina en Gerardus de Bruggen; en een derde provisor diende gecoöpteerd te worden 200). Gedurende de zestiende eeuw vinden we blijken van directe bemoeienis van de zijde van de Kerk met het gasthuis: in 1525 gaf de aartsdiaken van de Kempen toestemming tot de verkoop van een huis, 201), en dertig jaar later benoemde de bisschop van Luik een provisor 202). In de achttiende eeuw heeft het stads-bestuur de controle over de rekening naar zich toe getrokken, 203), hoewel het collatierecht in handen van particulieren bleef 204). Het huis was bestemd voor 13 mannen, 205), wier aantal in 1600 gereduceerd was tot 9, 206), en in 1775 tot 4, 207). In 1812 werden de woonomstandigheden zo slecht geoordeeld, dat de drie nog overgebleven mannen in afwachting van de voltooiing van de verbouwing van het Geefhuis naar het Agnes van den Broeckgasthuis werden overgebracht 208). Op 30 april 1811 nam de Commission des Hospices het beheer over van de rentmeester, terwijl de afwikkeling van de overdracht van het beheer op 28 juli 1812 voltooid was 209).

Archief: in 1608 trof de stadssecretaris Gijsbert van den Velden de rekeningen in het gasthuis zelf aan. De serie vanaf 1504 was geheel afgehoord door de provisoren en door de commensalen (!), met uitzondering van de rekening eindigend in 1607, die door de stadscommissarissen was gecontroleerd 210).

2.13 De Van Mierdengasthuizen 1403-1811

Adam van Mierden stichtte de naar hem genoemde gasthuizen bij testament op 17 maart 1403 211). Van Mierden was sinds 1361 werkzaam als notaris, is stadschrijver geweest, heeft de lagere wijdingen ontvangen en is tussen 1397 en 1403 deken van het kapittel van de Sint-Jan geweest. Als kanunnik trok hij een prebende van het altaar van Sint-Laurentius. Hij was getrouwd geweest met een zekere Agnes, bij wie hij een dochter Hilla verwekte. Deze trouwde met Johannes Groet van Herlaer, Zijn broer Johannes was eveneens notaris 212).

Het mannengasthuis betrok een woning op 'Boerde' buiten de stadsmuur 213). bij de Molensteeg of Molenpoort, achter de Weverplaats en Sint-Barbarakapel. In 1542 werd dit huis gesloopt, omdat ten gevolge van de dreiging van Maarten van Rossum de stadswal ter plaatse versterking behoefde. Het gasthuis betrok nu een huis in de Schilderstraat 214).

Het Vrouwenhuis nam zijn intrek in een huis op de Papenhulst 'naast de oude Herenwijnkelder', welke aan de andere zijde aan het Moonsgasthuis grensde. De kelder is later bij het gasthuis getrokken 215). In 1744 verhuisde het gasthuis naar het pand naast het mannengasthuis in de Schilderstraat, waarna de huizen op de Papenhulst verkocht werden 216). Na de opheffing van de gasthuizen zijn de pandjes eerst verhuurd, vervolgens verkocht aan de stad, die ze gebruikte als infirmerie voor militairen 217).

Het bestuur werd eerst uitgeoefend door de executeurs-testamentair van Adam van Mierde: schoonzoon Johannes Groet van Herlaer, broer Johannes van Mierden en Henricus Matheus. Na hun

overlijden waren de oudste kanunnik van het kapittel van de Sint-Jan, die poorter was, de oudste schepene en de rector van de Tafel van de Heilige Geest provisorien 218). Na de reductie van de stad trad de rentmeester van de episcopale en overige kerkelijke goederen in de plaats van de kanunnik 219).

Het mannengasthuis was bestemd voor 13 mannen van 30 jaar en ouder en een dienstmaagd, het vrouwengasthuis voor 13 vrouwen, die dertig jaar moesten zijn 220). Een der mannen werd door de rentmeester aangewezen voor de leiding over hun gasthuis; het doen van inkopen, het sluiten van de deur, rekening over de verrichte inkopen e.d. 221). Op 3 juni 1811 nam de Commission des Hospices het beheer over het gasthuis van de rentmeester over, maar drie maanden later heeft de laatste zich nog niet bij de gewijzigde situatie neergelegd: hij verzocht de Commission om geld wegens de uitvoering van 'son service', hetgeen hem geweigerd werd, daar de service voorbij was 222). Op 28 juli 1812 is de afwikkeling van de overdracht afgesloten 223).

Archief: Er is voor beide huizen afzonderlijk archief gehouden. Er werden afzonderlijke cartularia aangelegd en de rentmeesters legden voor de gasthuizen apart rekening af. De cartularia bevatten de hoofdingeling van de archieven van de vijftiende en zestiende eeuw, achtereenvolgens renten en cijzen binnen de stad, idem buiten de stad en roggepachten. de administratie van het mannengasthuis was wat verfijnder dan van het vrouwengasthuis, hetgeen blijkt uit de vermelding van dorsale kenmerken in het cartularium.

Het is overigens opvallend, dat geen van de in de cartularia afgeschreven stukken bewaard zijn gebleven. Hieruit zou men kunnen vermoeden, dat ze na copiëring vernietigd zijn. Over bewijzen voor deze opvatting beschikken we echter niet 224). Het archief is bewaard in het Heilige Geesthuis 225).

Het Neijnselgasthuis 1345-1811

Hendrick van Neijnsel, rector van het altaar van de Heilige Catharina in de Sint-Jan stichtte het naar hem genoemde gasthuis op 5 maart 1345 bij testament 226). Tien jaar later, op 14 maart 1355, werd het uitgevoerd 227). Het huis lag aan de Hinthamerstraat, op de plaats waar nu nr.92 ligt - welk pand de naam Neijnselse Fundatie draagt - tussen de Boerenmouw en het huis van Onze Lieve Vrouwe-Broederschap. Na 1811 is het verhuurd, 228), en in 1839 verkocht aan N.F. Sassen, die het huidige pand heeft laten bouwen 229).

Het bestuur van het gasthuis werd eerst uitgeoefend door de executeurs van zijn testament, vervolgens door mannelijke bloedverwanten van moederszijde met behulp van zijn opvolgers aan het altaar van Catharina 230). In de zestiende en zeventiende eeuw komen we leden van de familie van Campen als provisorien tegen, reden waarom Coopmans ook van het Campensgasthuis spreekt 231). In 1659 verkochten Johan Cristiaen en Arnoult van Campen het recht van collatie aan Nicolaes van Zeelst, genaamd Burghgraaf 232). De rentmeester was gedurende de achttiende eeuw rekenplichtig aan de stad 233).

Het huis bood van het testament plaats aan dertien arme vrouwen, 234), van wie er in 1810 nog zes over waren 235). De vier laatsten zijn in 1813 besteld bij particulieren voor 82 franc per jaar 236). Op 5 augustus 1811 trad het bewind van de Commission des Hospices in werking; op 28 juli van het volgende jaar was de overdracht voltooid met de afrekening tussen rentmeester en prefect 237).

Archief: de verwickelingen rond rentmeester Molhuijsen staan beschreven in de paragraaf betreffende het Sint-Antoniushuis (2.1). Hierbij moet worden aangevuld, dat in 1918 het College van Regenten van de Godshuizen besloot om naar aanleiding van een brief van stadsarchivaris Ebeling 68 'constitutiebrieven' uit de 14e, 15e en 16e eeuw voor f.15,- aan te kopen van dr. Molhuijsen te 's-Gravenhage, die de stukken eerst aan het gemeentearchief had aangeboden 238).

Een deel van het archief van het gasthuis bevindt zich nog op het Bossche stadsarchief. Dit deel kwam in 1954 door toedoen van pater Gerlach Schümmer onder de aandacht. Schümmer had bij een pastoor te Valkenburg (L) een collectie charters betreffende Den Bosch aangetroffen 239). Deze collectie was het begin van deze eeuw in het bezit van H.M.V. van Rijckevorsel van Kessel, pastoor van Groot-Linden te Cuyk, 240), en is via vererving te Valkenburg geraakt.

In 1968 is de collectie aangekocht door het Bossche gemeentearchief 241). De charters betreffende het gasthuis bevinden zich in deze 'collectie Valkenburg' onder nummer 3.

2.15 Oomsgasthuis 1524-1811

Op 25 februari hebben Wouter Ooms en zijn echtgenote Beatrix Eckarts - naar wie het gasthuis is genoemd - bij testament de stichting opgericht 242). Het huis lag op de Weversplaats. Het bestuur werd uitgeoefend door de president-schepenen en de rector van de Tafel van de Heilige Geest 243).

Het huis was bestemd voor 13 vrouwen, 244). In 1810 was er nog een vrouw over die niet in het huis woonde, maar thuis een toelage ontving 245). Op 15 oktober neemt de Commission des Hospices het beheer over en op 28 juli 1812 (?) vindt de afrekening tussen rentmeester en prefect plaats 246).

2.16. Het Schildersgasthuis 1500-1811

Jan Schilder, zoon van Goyaert Schilder en van Heilwigis, dochter van Hermanus de Amersojien, raad van de stad, stichtte bij testament op 22 augustus 1500 het naar hem genoemde gasthuis 247). Het gasthuis bestond uit twee naast elkaar liggende huizen op de Uilenberg. In 1750 werd het omschreven als bestaande uit een gezamenlijk vertrek en drie kamers 248). In 1811 noteerde Suet Latour op de begane grond twee kamers en een keuken, de verblijfsruimten, die hij ongezonder noemde, en op de eerste verdieping vier gezonde slaapkamers 249).

De stichter droeg het bestuur over het gasthuis op aan de deken van het kapittel van de Sint-Jan, de prior van de kruisbroeders en aan de proosten van de Onze Lieve Vrouwebroederschap 250). Na de reductie van de stad waren de twee eerste provisors vervangen door de rentmeester van de episcopale en overige kerkelijke goederen 251).

Het huis was bestemd voor 8 maagden of weduwen, 4 van zijn vaders en 4 van zijn moeders familie. In 1750 onderhield de fundatie 6 vrouwen, van wie er drie buitenshuis vertoefden 252). In 1788 werd aan deze gewoonte een einde gemaakt, 253), en in 1807 was de fundatie weer in staat om 8 vrouwen te onderhouden 254).

Op 12 juli 1811 nam de Commission des Hospices het beheer van de laatste rentmeester over; de afwikkeling van de overdracht was voltooid op 28 juli 1812, toen de rentmeester en prefect afrekenden 255). Rentmeester Ego de Bergh trad dat jaar in dienst bij de Commission als pro deo raadsman 'pres des tribuneaux' 256).

Archief: in 1739 bevond zich de stichtingsakte onder de proosten van Onze Lieve Vrouwe Broederschap. Tegenwoordig bevindt de akte zich in het archief van de Broederschap 257)

2.17. De gecombineerde gasthuizen Smits en Berwouts.

2.17.1. Het Smitsgasthuis 1420-1811

Aansluitend bij de plannen van zijn zwager Philippus Herman Coenzoon en zijn zuster Lismodis heeft Hendrik van Vessem, smid van beroep, echtgenoot van Gudela van der Poel, op 20 juni 1420 dit gasthuis gesticht 258). Het gasthuis droeg de naam van het beroep van de stichter, soms ook zijn naam.

Het huis was gelegen in de Berwoutsstraat tussen het huis van Berwout en de stadsmuur. In 1811 trof Suet Latour het in deplorabele staat aan: klein, laag en vochtig 259). Het bestuur werd in eerste instantie uitgeoefend door zwager Philippus, de procurator van de Tafel van de Heilige Geest en de meesters van het Groot-Gasthuis 260). In de achttiende eeuw treffen we van beide laatste instellingen ieder een regent als provisor aan 261).

Aanvankelijk benoemden de provisors jaarlijks twee rentmeesters, maar in ieder geval vanaf het jaar dat er namen bekend zijn, nog maar een 262). Het gasthuis was bestemd voor 4 mannen, van wie er ten tijde van de samenvoeging nog twee over waren 263). De begeving der plaatsen geschiedde in ieder geval sinds 1750 door de regenten van het Groot-Gasthuis 264).

2.17.2 Het Berwoutsgasthuis 1477-1811

Dit gasthuis is gesticht door Arnoldus Bewout en zijn echtgenote Heilwigis dochter van Daniël Roesmont op 1 januari 1477 265). Het huis lag op de Weversplaats bij de Sint-Joriskapel 266). Het bestuur werd uitgeoefend door de rector van de Tafel van de Heilige Geest en twee bloedverwanten van beide stichters 268). In 1670 werd naast de rector een jonker van Eijck, in 1763 een baron van Drongelenberg 269) genoemd. Het gasthuis was bestemd voor zes arme mannen van 60 jaar of ouder, 270), van wie er in 1808 nog twee over waren 271).

2.17.3 De samenvoeging en verder 1792-1811

Bij resolutie van de schepenen van 27 december 1792 zijn de twee gasthuizen op voorstel van de provisors van het Smitsgasthuis en met voorkennis van de heer Vermeulen, provisor van het Berwoutsgasthuis gecombineerd, op voorwaarde dat het huis van het Berwoutsgasthuis verkocht zou worden 272). Dit besluit werd eerst geëffectueerd bij een tweede besluit van de municipaliteit van 22

juli 1807. Vanaf 1 januari zou het beheer gecombineerd worden 273). In het pand van het Smitsgasthuis kwamen nu twee mannen van iedere fundatie te wonen. Op 30 april 1811 trad het nieuwe beheer in werking. Op 27 juli 1812 rekende de rentmeester af met de prefect 274).

2.18. Het Spijkersgasthuis 1443-1811

Margriet Spijkers, begijn in het Klein-Begijnhof, stichtte het naar haar genoemde gasthuis bij testament op 20 oktober 1443, met een aanvulling op 23 juli 1444 275).

Het huis lag in een steegje tussen de Postelstraat nr. 47 en de Snellestraat in de nabijheid van het Klein-Begijnhof 276). In 1750 is het huisje door de rentmeester verkocht, waarna de vrouwen thuis onderhouden worden 277). Het bestuur werd bij testament toegewezen aan de prior van de predikheren en de gardiaan van de Minderbroeders. Na de reductie van de stad werd de plaats van de twee geestelijken ingenomen door de rentmeester van de episkopale en overige kerkelijke geestelijke goederen 278).

Het valt op, dat dit kleine gasthuis het onafhankelijkst van de stedelijke overheid is gebleven: het bestuur van een generaliteitsfunctionaris was hiervoor waarborg. Het huis was bestemd voor vier vrouwen, bij voorkeur bloedverwanten van de stichteres 280).- In 1810 werden echter zes vrouwen onderhouden hetgeen mogelijk is gemaakt door de mindere kosten van de alimentatie thuis 281). Enkele van de vrouwen zijn overgebracht naar het Geefhuis 282), terwijl anderen een uitkering uit het fonds ontvingen 283).

Mogelijk vanwege de uitzonderlijke positie van zijn bestuurder heeft de rentmeester van het gasthuis als laatste zijn beheer overgedragen aan de Commission des Hospices: op 31 december 1811. De afwikkeling van de overdracht was op 12 februari voltooid 284).

In het archief valt het grote aantal bijlagen bij de rekening op, welke de rentmeester in tegenstelling tot de meeste van zijn collegae niet behoefde over te dragen aan het stadsbestuur.

2.19. Het Ulemansgasthuis 1400-1811

Cristina Ulemans, ook wel Brants genoemd, stichtte het gasthuis volgens Schutjes 285) op 17 februari 1400. Een stichtingsakte was in 1670 niet meer bekend 286). Het huis lag in de Peperstraat en was volgens Suet Latour gezond, voorzien van vijf hoge en lichte kamers onder een goed dak 287). Het werd na 1811 verhuurd 288). Het bestuur werd in 1670 uitgeoefend door vrienden of familieleden van de stichteres 289), maar de rentmeester moest in ieder geval in 1763 rekening afleggen voor het stadsbestuur 290). In 1400 zou het voor acht vrouwen bestemd zijn geweest, terwijl er in 1811 nog vijf woonden, die afzonderlijk leefden en kookten 291). Op 5 augustus trad het bestuur van de Commission des Hospices in werking: de overdracht was op 28 juli 1812 voltooid 292).

Noten bij hoofdstuk 2

Afkortingen:

zie hoofdstuk 1 en

IVR Inventaris van Rooij. Dit is een in 1918 door H. van Rooij voltooide handschriftinventaris van de seriële bescheiden daterend van vóór 1811 in het archief van de Godshuizen. Deze inventaris berust op het archief van de Godshuizen

1. AG Fundatiën, deel I, folio 25; deel II folio 61.
2. Coopmans Godshuizen voor 1629, 84.
3. Zie hiervoor XIII, staat I.
4. Van Sasse van Ysselt, voornamen huizen, III, 70; AG Fundatiën, deel I, folio 25
5. AG Archief Groot Begijnhof, voorl. nr. 40.077.
6. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763
7. Zie verderop p. 6.
8. AG Fundatiën, deel I, folio 25.
9. AG Fundatiën, deel I, folio 25.
10. AG Fundatiën, deel II, folio 3 en 69.
11. AG Fundatiën, deel II, folio 69 e.v.
12. GAH Fonds Afgehoorde rekeningen, nr. 15.
13. AG GR. 109, 7-8-1811.
14. AG GR 1, 18-2-1812.
15. AG GR. 109, 20-2-1812; AG GR. 1, 6-3-1812 en 1-9-1812.
16. AG Notulenboek CVR, 29-9-1918.
17. Zie paragraaf 2.14, p. LVIII van deze inleiding.
18. Inv. nr. 3.
19. Coopmans, Godshuizen voor 1629, p. 31.
20. AG Inventaris van Rooij (voortaan IVR), 1918, 329c., schutblad.
21. Fundatiën, deel I, folio 6.
22. Inv. nr. 33.
23. Inv. nr. 71.
24. Inv. nr. 33.
25. Inv. nr. 3.
26. AG GR. 179j.
27. Inv. nr. 3.
28. Inv. nr. 4.
29. Inv. nr. 5.
30. Inv. nr. 87; Inv. nr. 1, vergaderingen van 5-5-1795 en 24-2-1796.
31. Inv. nr. 1, vergadering van 12-2-1791.
33. AG GR. 179j. Een enkele maal zijn plaatsen ook niet vergeven, zie inv. nr. 1, vergaderingen van 15-9-1780 en 7-5-1781.
34. Inv. nr. 79.
35. Inv. nr's 12 en 13.
36. Fundatiën, deel II, folio 6v
37. De plundering wordt belicht in P.J. van der Heijden, 'Op weg naar vrijheid en gelijkheid' in: Bossche Bouwstenen, IV (1981) 4-10.
38. Zie hiervoor p. XIII, staat 1.
39. Inv. nr's 1, 2 en 5; AG Archief Commission des Hospices, voorl. nr. 16050.
40. Inv. nr. 2.
41. AG. Fundatiën, deel II, folio 8v.
42. Achtereenvolgens uit inv. nr. 1; AG Fundatiën, deel I, folio I en AG Fundatiën, deel II, folio 9.
43. Fundatiën, deel I, folio 246.
44. AG IVR 1918, nr. 299A, folio 3.
45. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, I, 300.
46. AG Fundatiën, deel II, folio 5.
47. AG Fundatiën, deel I, folio 48.
48. Inv. nr. 14.
49. AG Fundatiën, deel I, folio 48.
50. AG IVR, 1918, nr. 299A, folio 3.
51. GAH Resolutiën der Drie Leden, 15-7-1750.

52. GAH A 127, folio 56v. (2-2-1753) en 87v. 22-2-1753).
53. Inv. nr. 18; AG GR 179j.
54. AG GR 109, 24-4-1811.
55. Zie hiervoor p. XIII, staat 1.
56. Gemeentearchief Gemert, inventaris oud-archief, voorl.nr. 902.1
57. Inv. nr. 3; zie ook Coopmans, Godshuizen voor 1629, 28.
58. Inv. nr. 3.
59. Inv. nr. 4; Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, II, p. 238; dezelfde auteur plaatst het ten onrechte ook in de Jan Heinstraat, eertijds Ortheneind (Deel I, 69).
60. Inv. nr. 5 en 6.
61. AG GR 179j.
62. Gemeentearchief Gemert etc., voorlopig nr. 902.1.
63. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
64. Gemeentearchief Gemert etc., voorl. nr. 902.1.
65. AG GR. 179j.
66. Zie hiervoor p. XIII, staat 1.
67. AG GR. 109, 15-4-1811; 27-5-1811; 12-6-1811; 27-6-1811.
68. AG GR 179, ingekomen brief 25-7-1811. Zie voor de gang van zaken rond het Loyersgasthuis: D.A. Sy-A-Foek, Inventaris van het Loyers- of Kuystensgasthuis ('s-Hertogenbosch, 1981) 5-6 berustend op het GAH en het AG).
69. AG Notulenboek CVR 31-7-1816 en 29-8-1818.
70. AG Notulenboek CVR 17-12-1823.
71. AG Fundatiën, deel I, folio 29.
72. AG Fundatiën, deel I, folio 29; Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, I, 365.
73. AG Fundatiën, deel I, folio 29; Coopmans, Godshuizen voor 1629, 37.
74. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
75. AG Fundatiën, deel I, folio 29.
76. AG Fundatiën, deel II, folio 3v.
77. AG Fundatiën, deel II, folio 89v.
78. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 42; AG Fundatiën, deel II, folio 167.
79. AG Fundatiën, deel II, folio 170v en 189.
80. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 78-79.
81. AG Fundatiën, deel II, folio 167.
82. AG Fundatiën, deel II, folio 167; GAH FAR, paragraaf 9, nr. 3 Rekening van het gasthuis, 1717-1728, folio LV.
83. GAH FAR, paragraaf 9, nr. 1, Rekening van het gasthuis, 1693- 1711, folio LV.
84. GAH A108, 5-11-1735.
85. GAH FAR, paragraaf 3, nr. 18 Rekening van het Gijsbert van den Broeckgasthuis, 1735 , folio 10.
86. verval.
87. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 31.
88. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, II, 535.
89. AG Archief Meelmansgasthuis, inv. nr. 87.
90. GAH. A127, folio 415 e.v. De kosten zouden f. 600,- bedragen, waartegenover een jaarlijks inkomen van f. 80,- stond.
91. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 31-32; AG Fundatiën, 15v; AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
92. GAH A127, 1754, folio 415 e.v.
93. AG Fundatiën, deel II, folio 138v.
94. AG Fundatiën, deel II, folio 138v.
95. AG Fundatiën, deel II, folio 13v. en folio 145v.
96. AG Fundatiën, deel II, folio 13v.
97. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763,
98. AG Fundatiën, deel II, folio 138v.
99. AG Fundatiën, deel II, folio 145v.
100. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 41.
101. AG Fundatiën, deel II, folio 16v.
102. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 41.
103. GAH FAR, paragraaf 14, nr. 1, rekening van de gecombineerde gasthuizen Uytter Oisterwijk en De Weerd, 1716-1722, folio 2v- 3v.

104. GAH Resolutiën der schepenen, 18-5-1789
105. Inv. nr. 22 en 23.
106. AG GR. 179j.
107. Zie hiervoor pl XIII, Staat 1.
108. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 42.
109. L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, IV, 192, aangehaald in Coopmans, Godshuizen voor 1629, 28. De akte bestond nog in 1806 (Zie inv. nr. 5) Nu beschikken we slechts over de akte van wijzigingen (inv. nr. 3. Inv. nr. 5.
111. Inv. nr. 1, folio 69v.
112. Bijvoorbeeld inv. nr. 28, 29, 57, en 58.
113. De naam Gertrude Catersgasthuis komt zelden voor, b.v. inv. nr. 2, folio LV.
114. Van Sasse van Ysselt Voorname huizen, III, 19.
115. AG GR. 179j.
116. Inv. nr. 1, vergadering van 7/8-8-1806.
117. Het reglement is onder andere te vinden in: AG Archief Reinier van Arkel, inv. nr. 699, voorin en achterin. De tekst is integraal afgedrukt in: H: van Rooij 'Het gesticht Reinier van Arkel te 's-Hertogenbosch, het oudste krankzinnigengesticht in Nederland' In: Bossche Bijdragen IX (1928) 62 Bijlage III. De serie artikelen onder deze titel is gebundeld aanwezig op het Archief van de Godshuizen.
118. AG Fundatiën, deel II, folio 51.
119. Inv. nr. 1, vergadering van 6-9-1806; IVR, 1918, nr 102, folio 120, 183 en 187.
120. Inv. nr. 3.
121. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 42; AG Fundatiën, deel II, folio 15v; AG GR. 179j.
122. Inv. nr. 1, vergadering van 29-4-1774.
123. Kappelhof, De Negen Blokken, 26. We zien in het blok van het Hinthamereind een afwijking van de algemene situatie. Bepaald was namelijk, dat de helft van de blokmeesters gereformeerd diende te zijn. Mogelijk was het getal gereformeerden in het blok van het Hinthamereind te klein om hun aandeel in het college op te nemen.
124. GAH A 48, 6-1-1651.
125. Coopmans, Bossche liefdadige instellingen Franse Tijd (zie noot 27 hoofdstuk 1), 99-100.
126. Zie hiervoor p. XIII Staat 1.
127. Wat betreft 1611 zie AG Fundatiën, deel II, folio 151; Wat betreft 1762 e.v. zie: H.J.M. van Rooij, Inventaris van het Oud- Archief van het Zinnelooshuis te 's-Hertogenbosch ('s'-Hertogenbosch, [1932], X.
128. Tot 1762 te vinden in AG Archief Reinier van Arkel, inv. nr. 699, folio 49, 53, 56v en 67v. Grondslag voor een eigen resolutieboek is artikel 62 van het reglement van 1762 (cf. noot 117). De resolutieboeken van het gasthuis zijn te vinden onder inv. nr's 1 en 2.
129. AG GR. 1, 10-9-1811, 4-10-1811
130. AG GR. 1, 4-8-1812, voorzien van 'l'état des titres, papiers et registres sommiers'.
131. AG Fundatiën, deel I, folio 74
132. AG Fundatiën, deel I, folio 74; Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, deel II, 60
133. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 48.
134. In 1663 (inv. nr. 7) treffen we een schoenmakerij, een meid en vermelding van maaltijden voor de kommensalen aan. In 1756 (GAH FAR, paragraaf 4, nr. 20) is het huis verhuurd en worden de 'kommensalen' thuiswonend betoelaagd.
135. AG IVR, 1918, inv. nr 396 (manueel aangelegd 1805)
136. AG Fundatiën, deel I, folio 174
137. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 167.
138. AG Fundatiën, deel I, folio 16 e.v. ; AG Fundatiën, deel II, 7v- 8, 76 e.v. De stad slaagde hierin, omdat er vermoedelijk geen nazaten van enige draagkracht binnen de stad woonden.
139. AG Fundatiën, deel I, folio 47; Volgens Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, I, 72 bestemde hij de kapel zelf tot gasthuis.
140. AG Fundatiën, deel II, folio 4v.
141. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen II, 558.
142. AG GR 179j.
143. AG Fundatiën, deel I, folio 47; AG Fundatiën, deel II, folio 4; AG Memorie Mobachius Quaet.
144. AG Fundatiën, deel I, folio 47. Zie ook bijlage I, 114.
145. AG Fundatiën, deel I, folio 47.
146. AG Fundatiën, deel II, folio r; AG Archief Commission des Hospices, nr. 19007.
147. Zie hiervoor p. XIII Staat 1.

148. AG Fundatiën, deel I, folio 171.v.
149. AG Fundatiën, deel II.
150. AG Fundatiën, deel II, folio 199, 3-7-1657.
151. AG Fundatiën, deel II, folio 202, 15-9-1657.
152. A. van Drunen, Het Maagdenhuis of het Huis van Gemert, ongepubliceerd manuscript.
153. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 60.
154. Zie hiervoor p. XVII.
155. AG GR 179j. Suet Latour tekende aan, dat de dienstmeid 49 jaar oud was, hetgeen conform de in het reglement verlangde 'redelijke ouderdom' was (AG Fundatiën, deel I, folio 207).
156. AG Fundatiën, deel I, folio 206.
157. AG GR 1, 8-11, 12-11 en 6-12-1811.
158. AG Archief Commission des Hospices, voorl. nr. 21109.
159. AG Fundatiën, deel I, folio 28v, 211v.
160. AG Fundatiën, deel I, folio 206v., 210v.
161. AG Fundatiën, deel I, folio 208.
162. Het vermoeden lijkt gerechtvaardigd, dat Van de Pavert deze rekening niet heeft overgedragen aan de Commission. In ieder geval was het College van Regenten van de Godshuizen in 1833 ervan overtuigd, dat de zoon van rentmeester Molhuijsen (van de gasthuizen Sint-Antonius en Neijnsels) in het bezit was van stukken betreffende dit gasthuis Van de Pavert was te zijnen huize overleden. Molhuijsen jr. kreeg het verzoek de stukken betreffende de gasthuizen beheerd door zijn vader en door Van de Pavert, aan het College te overhandigen. (AG GR 110, brief 118, 12-6-1833).
163. AG GR 1, 6-8-1811; AG GR 109, 7-8-1811.
164. AG GR 1, 6-12-1811.
165. AG GR 1, 27-11-1812; AG Notulenboek CVR; 2-3-1815, 6-9-1815, 8- 11-1815 en 17-5-1823.
166. AG Notulenboek CVR, 27-9-1815, 3-6-1818, 23-9-1818 en 17-5- 1823.
167. Inv. nr. 2.
168. De toestemming was verkregen 26-4-1570. AG Fundatiën, deel 1, folio 1; Coopmans Godshuizen voor 1629, 41.
169. AG Fundatiën, deel II, folio 1; inv. nr. 27-30.
171. AG Fundatiën, deel I, folio 1.
172. AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 2, folio 158v.-163v.
173. Inv. nr. 2.
174. Zie bijlage I, p. 130; AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 2, folio 158v-163v.
175. AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 3, folio 194, 211 e.v.
176. AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 3, folio 194-197v.
177. AG Fundatiën, deel I, folio 1.
178. Inv. nr. 8.
179. Inv. nr. 76.
180. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
181. Bijvoorbeeld in 1740 ontving de nieuwe rentmeester Juin het archief uit handen van de blokmeesters, die tevoren het rentmeesterschap hadden waargenomen. AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 2, folio 163v. inv. nr. 3, folio 17, inv. nr. 511.
182. AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 6, folio 168, folio 224v.
183. AG GR 109, 12-6-1811.
184. AG 07.353.221. Archief van het Archief, ongedateerd.
185. AG Fundatiën, deel I, folio 14.
186. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 102; AG Fundatiën, deel, folio 38; inv. nr. 7; AG Archief Groot-Gasthuis, inv. nr. 1814.
187. AG Fundatiën, deel II, folio 2.
188. AG GR 179j.
189. AG Notulenboek CVR, 30-10-1822.
190. AG Fundatiën, deel I, folio 14.
191. AG Fundatiën, deel I, folio 14/14v.
192. AG Fundatiën, deel I, folio 14.
193. Respectievelijk AG Fundatiën, deel II, folio 2; inv. nr. 6; AG GR 179j.
194. GAH A126, 9-4-1753, folio 198.
195. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
196. AG Fundatiën, deel II, folio 41-41v.
197. AG Fundatiën, deel II, folio 32.

198. Inv. nr. 96, folio 148.
199. AG GR 179j. verkoop aan de orde in AG GR 109, 22-8, 4-10, 8-10- 1811.
200. AG Fundatiën, deel II, folio 32.
201. Inv. nr. 4.
202. Inv. nr. 2. Deze inbreng van de kerk is uitzonderlijk. Vergelijk Coopmans, Godshuizen voor 1629, hoofdstuk 3.
203. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
204. Bijvoorbeeld AG GR 1, 29-12-1812.
205. AG Fundatiën, deel II, folio 32.
206. Inv. nr. 1.
207. Inv. nr. 16.
208. AG GR 1, 16-6-1812.
209. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
210. AG Fundatiën, deel II, folio 150.
211. Inv. nr. 2. Zie voor analyse T. van Woerden, De Adam van Mierdensgasthuizen, Kandidaatsscriptie Leiden, 1970. Een exemplaar van deze scriptie is aanwezig op het archief van de Godshuizen.
212. Van Woerden, De Adam van Mierdensgasthuizen, 8-9 met noten.
213. Inv. nr. 3.
214. Van Woerden, De Adam van Mierdensgasthuizen, 16; Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 359.
215. Inv. nr. 2; Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, II, 538. 216. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, II, 538-539.
217. AG. Notulenboek CVR, 10-3-1815, 9-10-1817.
218. Inv. nr. 2.
219. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
220. AG Fundatiën, deel I, folio 5 en 6.
221. AG Fundatiën, folio 12.
222. AG GR 1, 3-9-1811.
223. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
224. Inv. nr. 4, 34.
225. AG Fundatiën, deel II, folio 128-132v.
226. AG Fundatiën, deel II, 14v.
227. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 28.
228. Notulenboek CVR, 14-10-1818.
229. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 166.
230. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 28.
231. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 28. De genealogie van deze familie is te vinden in Taxandria, XIV(1907) 198-203 en 290-291, en in Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, III, 166.
232. AG Fundatiën, deel II, folio 15.
233. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
234. AG Fundatiën, deel II, folio 14 v; Coopmans Godshuizen voor 1629, 28.
235. Inv. nr. 36 folio LV.
236. AG GR 2, 2-1-1813
237. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
238. AG Notulenboek CVR, 27-9-1918.
239. GAH Archief van het archief, correspondentie 1954, nr. 1786.
240. Taxandria VIII (1910)253 geeft een beschrijving van het stuk.
241. Medeling van de heer J.A.M. Hoekx, GAH.
242. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 42.
243. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
244. Coopmans, Godshuizen voor 1629, 40.
245. AG GR 179j; inv. nr. 2.
246. Zie hiervoor p.XIII, Staat 1.
247. Inv. nr. 2.
248. Inv. nr. 1, folio 42.
249. AG GR 179j.
250. Inv. nr. 2.
251. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.

252. Inv. nr. 1, folio 42.
 253. Inv. nr. 1, folio 58.
 254. Inv. nr. 1, folio 77v.
 255. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
 256. AG GR 1, 25-2-1812.
 257. Inv. nr. 1, folio 13v; brief van L.C.J.M. Rouppe van der Voort, archivaris van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap aan H.R. Wolf, 28-10-1983.
 258. Inv. nr. 2.
 259. AG GR 179j.
 260. Inv. nr. 1.
 261. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
 262. Inv. nr. 1; zie bijlage 1, p. 267.
 263. Inv. nr. 75.
 264. AG Archief Groot Gasthuis, inv. nr. 2A, folio 236v.
 265. AG Archief Groot Gasthuis, inv. nr. 1871, regest nr. nr. 1449.
 266. AG Fundatiën, deel II, folio 14; AG Archief Groot Gasthuis, inv. nr. 1870, regest 1678.
 267. vervalt.
 268. AG Fundatiën, deel II, folio 14.
 269. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
 270. AG Archief Groot Gasthuis, inv. nr. 1871, regest nr. 1678.
 271. Inv. nr. 75.
 272. Inv. nr. 75.
 273. Inv. nr. 18.
 274. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
 275. AG Fundatiën, deel II, folio 153.
 276. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, I, 257; AG Fundatiën, deel II, folio 16.
 277. Inv. nr. 5.
 278. AG Fundatiën, deel II, folio 153; AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
 279. vervalt.
 280. AG Fundatiën, deel II, folio 153.
 281. Inv. nr. 5.
 282. AG GR 3, 12-1-1813.
 283. Bijvoorbeeld een zekere Marie Thiele, werd in 1848 nog ondersteund uit het fonds van het gasthuis (AG voorl.nr. 21007).
 284. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.
 285. Schutjes, Geschiedenis bisdom 's-Hertogenbosch, IV, 532, aangehaald in Coopmans, Godshuizen voor 1629, 32. Coopmans heeft niet kunnen achterhalen waar Schutjes zich op gebaseerd heeft.
 286. AG Fundatiën, deel II, folio 16.
 287. Van Sasse van Ysselt, Voorname huizen, II, 40.
 288. AG Notulenboek, CVR, 27-9-1815 en 19-3-1817.
 289. AG Fundatiën, deel II, folio 16.
 290. AG Memorie Mobachius Quaet, 1763.
 291. Inv. nr. 37; AG GR 179j.
 292. Zie hiervoor p. XIII, Staat 1.

Afkortingen

- AG Archief der Godshuizen.
- Notulenboek CVR Notulenboek van het College van Regenten van de Godshuizen en den Algemeenen Arme, 1815-
Aanwezig op het Gemeentearchief 's-Hertogenbosch.
- FAR Fonds der Afgehoorde rekeningen van godshuizen, gasthuizen, kerken en kapellen en fundatiën, 1685-1810.
Aanwezig in het Gemeentearchief 's-Hertogenbosch.
- Fundatiën Fundatiën van de gasthuizen binnen 's-Bosch, 2 delen.
Aanwezig in het archief der Godshuizen, zonder nummer.

- GAH   Gemeentearchief 's-Hertogenbosch
- GR   Groene Reeks, plaatsingslijst van het archief van de Godshuizen gedurende de 19/e eeuw.
- IVR, 1918   Inventaris van H. van Rooij van de delen in het archief van de Godshuizen tot ± 1811; handgeschreven, zonder nummer.
- Memorie Mobachius
  Quaet, 1763   Memorie van Stadsresident Mobachius Quaet aan de drie Leden van de stad, 5 mei 1763.
                                                    Aanwezig in het archief der Godshuizen, zonder nummer.

Geraadpleegde literatuur

- L.F.W. Adriaensen, 'Arme, miserabele en impotente Bosschenaars', De Brabantsche Leeuw, XXXII (1983)3-11.
- J.P.A. Coopmans, De rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1964.)
- J.P.A. Coopmans, 'De Bossche Liefdadige instellingen gedurende de Franse Tijd', Bossche Bouwstenen, IV, (1981), 79-103.
- A. van Drunen, Het Maagdenhuis of het huis van Gemert, ongepubliceerd manuscript.
- P.J. van der Heijden, 'Op weg naar vrijheid en gelijkheid' Bossche Bouwstenen, IV (1981)3-13.
- P.J. van der Heijden en Henny Molhuijsen, Kroniek van 's-Hertogenbosch. Acht eeuwen stadsgeschiedenis ('s-Hertogenbosch, 1981).
- T. Kappelhof, Armenzorg in Den Bosch, De Negen blokken 1350 - 1810 (Utrecht, 1983).
- H.J.M. van Rooij, Korte schets van de geschiedenis van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis en het Bedeelingsfonds te 's-Hertogenbosch - ('s-Hertogenbosch, 1930)
- H.J.M. van Rooij, Het gesticht Reinier van Arkel' te 's-Hertogenbosch het oudste krankzinnigengesticht in Nederland, Bossche Bijdragen IX (1928).
- A.F.O. van Sasse van Ysselt, De voornamen huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroeger eeuwen (3 dln.; 's-Hertogenbosch, 1910).
- T. van Woerden. De Adam van Mierden gasthuizen (Leiden, 1970) Kandidaatsskriptie, Leiden 1970.
- Th.A. Wouters, Van bedeling naar verheffing. Evolutie in de houding tegenover de behoeftige mens te 's-Hertogenbosch, 1854-1912 (Tilburg, 1968).

ARCHIEF VAN HET VAN DEVENTHER GASTHUIS, 1663 - 1810

Deel III

DE ARCHIEVEN VAN DE KLEINE GASTHUIZEN IN DEN BOSCH

1302 – 1811

DEEL III EN DEEL IV

Catersgasthuis - Meelmansgasthuis

door

drs. H.R. Wolf

Archief Godshuizen
Centraal Bureau Godshuizen
Muntelbolwerk 1
Den Bosch
maart/mei 1987

ARCHIEF VAN HET VAN DEVENTHER GASTHUIS, 1663 - 1810

I. ORGANISATIE

A. Aard van de instelling

- Testament van Hendrick Prouninck tot stichting van het gasthuis. 1514 november 9
N.B.: Afschrift in 'Fundatiën van de Gasthuizen binnen 's-Bosch', deel I, folio 74.

B. Bestuur

- Stukken betreffende de rechten van de nazaten van Hendrick Prouninck op het provisorschap over het gasthuis. 1638
N.B.: Afschrift in 'Fundatiën van de Gasthuizen binnen 's-Bosch', deel I, folio 76 - 77

II. TAAK

A. Beheer van het vermogen

a. Onroerend goed

Binnen de stad

- 1. Akte van verhuring aan Theodorus Timmers van een huis en moeshof op het Sint-Jacobskerkhof voor 6 jaar. 1806 augustus 20 authentiek afschrift 1 stuk

B. Renten uit kapitaal

Buiten de stad

Eersel

- 2. Akte van overdracht door Leendert Willem van Beusekom, uit naam van de rentmeester van de Episkopale en andere geestelijke goederen, van een rente van *f* 12-10 ten laste van een korenmolen. Met bijlage. 1783 maart 1 1 charter

Erp/Rosmalen

- 3. Akte van overdracht door Abraham Verster, uit naam van de rentmeester van de Episkopale en andere geestelijke goederen, van een erfcijns van *f* 30 ten laste van de molens te Erp. 1764 november 12 1 charter

Waalwijk

- 4. Akte van overdracht door Abraham Verster, drossaard, van de heerlijkheid Sint-Michielsgestel van een erfcijns van *f* 30 ten laste van de tienden van de heer van Waalwijk. Met bijlagen. 1764 juli 30 1 charter + 3 stukken

Obligaties

Ten laste van de stad

- 5. Akte van verkoop door het stadsbestuur van een obligatie van *f* 600.- á 3%. 1751 november 12 1 stuk
- 6. Akte van verkoop door het stadsbestuur van een obligatie van *f* 400.- á 3%. 1757 oktober 1

B. Verantwoording van het beheer

- Manuaal van inkomsten. Aangelegd 1805, bijgehouden tot en met 1874 1 deel
N.B.: Inventaris van Rooij (1918), no 396
- 7. Register, houdende manuaal van inkomsten van de kleermakerij van het gasthuis, 1663 - 1666; rekening van uitgaven ten behoeve van de huishouding, 1663 - 1666 (achterin); aantekeningen betreffende leveranties, 1662 - 1664; aantekeningen betreffende ontvangst van gemalen graan, 1662 - 1665; manuaal van ontvangsten uit pachten, 1664 - 1669. 1 deel
N.B.: inventaris van Rooij (1918), no. 395.A.
- 8. Rekening van inkomsten en uitgaven. 1808 -1810 1 deel
N.B.: Inventaris van Rooij (1918), no. 395. Afgehoord door de Commission des Hospices, 10-5-1811
- 9. Bijlage bij de rekening. 1670 oktober 29 1 stuk

Bijlage I: Rentmeesters van het van Deventher-gasthuis

163.	Guilliam van Doyenbroeck
1638	Maria van Horenbeeck, weduwe van Guilliam van Doyenbroeck
1638-	Cornelis Proeninck van Deventher
1663	Hendrick Willem Claessen tot Heeswijck
1664	Marten Korsten
1683-1702	Dirck Smits
1703-1738	Jacob Torsinck
1739-1755	Willem de Raaff
1756-1757	Hester de Soet, weduwe van Willem de Raaff
1758-1788	Willem van Ophuysen
1789-1810	Jacobus de Bergh